INTERNATIONAL SLAVIC UNIVERSITY

МЕЃУНАРОДЕН СЛАВЈАНСКИ УНИВЕРЗИТЕТ

МЕЃУНАРОДЕН СЛАВЈАНСКИ УНИВЕРЗИТЕТ

СВЕТИ НИКОЛЕ

РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

ФАКУЛТЕТ ЗА ПРАВНИ НАУКИ

СТУДИСКА ПРОГРАМА: ПРАВНИ СТУДИИ

МАГИСТЕРСКИ ТРУД

АЛТЕРНАТИВНО РЕШЕВАЊЕ НА СПОРОВИ И ПРИСТАПОТ ДО ПРАВДА

СТУДЕНТ: НАТАША МИШЕВА

БРОЈ НА ИНДЕКС: 207016

МЕНТОР: ПРОФ. Д-Р ЕЛИЗАБЕТА СПИРОСКА

Свети Николе, 2025

СОДРЖИНА

ВОВЕД

1 ТЕОРЕТСКИ ДЕЛ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

1.1 Теоретско детерминирање на алтернативното решавање на спорови .. 12

1.1.1 Концептот на алтернативното решавање на спорови 14

1.2 Историски развој на алтернативното решавање на спорови 16

1.2.1 Антички и традиционални практики 16

1.2.2 Појава на формални судови 17

1.3 Механизми за алтернативно решавање на спорови 19

1.3.1 Медијација 19

1.3.2 Арбитража 26

1.4 Алтернативното решавање на спорови во фунција на зголемена ефикасност 39

1.5 Концептот за пристап до правдата 43

1.5.1 Дефинирање 44

1.6 Алтернативно решавање на спроови и пристапот до правда во правниот систем на Република Северна Македонија 50

1.7 Компаративна анализа 53

1.7.1 Алтерантивно решавање на спорови во Република Србија 53

1.7.2 Алтерантивно решавање на спорови во Република Хрватска 54

2 МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

2.1 Предмет на истражување 65

2.2 Цели и задачи на истражување 66

2.3 Хипотези на истражувањето 66

2.4 Варијабли на истражувањето 67

2.5 Независни варијабли 67

2.6 Зависни варијабли 67

2.7 Методи, техники и инструменти на истражувањето 67

3 РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО 69

3.1 Резултати од спроведената анкета 69

3.2 Анализа на добините резултати 76

3.3 Дискусија 78

ЗАКЛУЧОК 82

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА i

листа на прилози ..... A

Листа бр 1. Анектен прашаник ..... A

ЛИСТА НА ТАБЕЛИ

Табела бр. 1 **Прашање 1. Пол** 69
Табела бр. 2 **Прашање 2. Возраст** 70
Табела бр. 3 **Прашање 3. Занимање** 70
Табела бр. 4 **Прашање 4. Дали сте слушнале за алтернативно решавање на спорови (АРС)?** 71
Табела бр. 5 **Прашање 5. Дали некогаш сте биле вклучени во правен спор?** 71
Табела бр. 6 **Прашање 6: Ако одговорот е „да“, дали го решивте преку:** 71
Табела бр. 7 **Прашање 7. Колку сте запознаени со постапките за медијација и арбитража?** 72
Табела бр. 8 **Прашање. 8. АРС е поевтино од судски постапки?** 72
Табела бр. 9 **Прашање. 9. АРС е побрз начин од судовите?** 73
Табела бр. 10 **Прашање. 10. Медијаторите и арбитрите се непристрасни?** 73
Табела бр. 11 **Прашање. 11. Би прифатиле да решите спор преку АРС?** 74
Табела бр. 12 **Прашање. 12. Довербата во АРС зависи од правната важност на решението?** 74
Табела бр. 13 **Прашање. 13. Најголеми предности на АРС?** 75
Табела бр. 14 **Прашање. 14. Најголеми недостатоци на АРС?** 75
Табела бр. 15 **Прашање. 15. Дали треба да се поттикне употребата на АРС?** 75

АПСТРАКТ

Привлечноста на АРС лежи во неговата едноставност и приспособливост. Може да биде побрз, поевтин и пофлексибилен од традиционалните судски спорови. Често е и поприватно, што е многу важно во лични или чувствителни спорови. Но, можеби нејзината најважна карактеристика е нејзината способност да ги зајакне луѓето. Потребни се заштитни мерки за да се заштитат ранливите страни и да се осигура дека алтернативата не значи инфериорна. Пристапот до правдата не е само решавање на спорови - туку тоа се прави на начин кој е фер, транспарентен и одговорен. Најбалансиран начин да се разбере АРС е да се гледа како надополнување, а не како замена за формалниот правосуден систем. Судовите сè уште се неопходни, особено во сложени, висок влог или случаи со преседан. Но, не секој спор треба да оди толку далеку. За многу луѓе, можноста да разговараат со неутрален посредник или да постигнат практичен договор без адвокати не е само поевтина - таа е позадоволувачка. Всушност, АРС може дури и да им помогне на судовите да функционираат подобро. Со пренасочување на рутинските случаи, тоа го намалува заостанатиот број и им овозможува на судиите да се фокусираат на случаи за кои навистина се потребни правни пресуди. Шемите за судска посредување и алтернативно решавање спорови (АРС) се недоволно искористен начин за решавање на жалбите на потрошувачите. Сепак, новите методи, како што е достигнувањето населени места, добиваат сè поголема важност како прашање за постигнување на целосно функционален единствен пазар за потрошувачите и бизнисите. Клучното прашање е почитување на правата на потрошувачите и наплата на компензација од прекршителите. Иако традиционалните средства за постигнување спогодби честопати се скапи и тешки (на пр. - судско посредување), или не се наметнати од суд (на пр. - АРС шеми), постојат значителни предности во постигнувањето спогодби како можен „лек“ за надминување на бариерите за целосно функционален единствен пазар, во случаи кога жалбите се од мала вредност или слична природа и се јавуваат на голем број потрошувачи. Механизмот за достигнување населени места содржи некои од потребните карактеристики кои можат да им помогнат на потрошувачите да постигнат брзи решенија за колективните потрошувачки проблеми.

Предмет на ова истражување е улогата и ефективноста на алтернативното решавање спорови во подобрувањето на пристапот до правдата во Република Северна

Македонија. Трудот се фокусира на анализа на тоа како поединците го перципираат Алтернативното решавање спорови во споредба со традиционалниот судски систем и дали го сметаат за ефективно средство за решавање на спорови. Исто така, ги испитува факторите кои влијаат на подготвеноста на поединците да користат алтернативно решавање спорови, како што се свесноста, пристапноста, правната рамка и довербата во непристрасноста на процесот. Централен аспект на ова истражување е да се утврди дали поединците во Северна Македонија го гледаат Алтернативното решавање спорови како остварлива опција за добивање правда и дали веруваат дека тоа ја подобрува ефикасноста и правичноста на решавањето спорови. И покрај тоа што беше отворена во период од две недели и беше активно промовирана, анкетата доби вкупно 59 пополнети одговори. Иако малку под очекуваниот број, овој примерок сепак обезбеди значајни сознанија за тоа како АРС моментално се гледа кај поединци од различни возрасти, професии и нивоа на правно искуство. Анкетата беше анонимна и доброволна, а учесниците беа информирани дека нивните одговори ќе се користат исклучиво за академски истражувачки цели.

Клучни зборови: алтернативно решавање на спорови, правда, медијација, арбитража.

ABSTRACT

The appeal of ADR lies in its simplicity and adaptability. It can be faster, cheaper and more flexible than traditional litigation. It is often more private, which is very important in personal or sensitive disputes. But perhaps its most important feature is its ability to empower people. Safeguards are needed to protect vulnerable parties and to ensure that the alternative is not inferior. After all, access to justice is not just about resolving disputes – it is about doing so in a way that is fair, transparent and accountable. The most balanced way to understand ADR is to see it as a complement to, not a replacement for, the formal justice system. The courts are still necessary, especially in complex, high-stakes or precedent-setting cases. But not every dispute needs to go that far. For many people, the opportunity to talk to a neutral mediator or reach a practical agreement without lawyers is not just cheaper – it is more satisfying. In fact, ADR can even help courts to function better.

By diverting routine cases, it reduces the backlog and allows judges to focus on cases that really require legal rulings. Judicial mediation and alternative dispute resolution (ADR) schemes are an underused way of resolving consumer complaints. However, new methods, such as reaching settlements, are gaining increasing importance as a matter of achieving a fully functioning single market for consumers and businesses. The key issue is respecting consumer rights and recovering compensation from infringers. Although traditional means of reaching settlements are often expensive and cumbersome (e.g. - judicial mediation), or are not imposed by a court (e.g. - ADR schemes), there are significant advantages in reaching settlements as a possible 'remedy' to overcome barriers to a fully functioning single market, in cases where complaints are of a low value or similar nature and arise for a large number of consumers. The settlement mechanism contains some of the necessary features that can help consumers achieve rapid solutions to collective consumer problems.

The subject of this research is the role and effectiveness of alternative dispute resolution in improving access to justice in the Republic of North Macedonia. The paper focuses on analyzing how individuals perceive Alternative Dispute Resolution in comparison to the traditional court system and whether they consider it an effective means of resolving disputes. It also examines the factors that influence individuals' willingness to use Alternative Dispute Resolution, such as awareness, accessibility, legal framework and trust in the impartiality of the process. A central aspect of this research is to determine whether

individuals in North Macedonia see Alternative Dispute Resolution as a viable option for obtaining justice and whether they believe that it improves the efficiency and fairness of dispute resolution. Despite being open for a period of two weeks and being actively promoted, the survey received a total of 59 completed responses. Although slightly below the expected number, this sample still provided significant insights into how ADR is currently viewed by individuals of different ages, professions, and levels of legal experience. The survey was anonymous and voluntary, and participants were informed that their responses would be used solely for academic research purposes.

Keywords: alternative dispute resolution, justice, mediation, arbitration.

ВОВЕД

Во секое општество кое ја цени правичноста, решавањето конфликти на начин кој е навремен, непристрасен и достапен за секого не е само пожелно - тоа е неопходно. Формалниот судски систем, со своите структурирани процедури и долги временски рокови, традиционално е суштина на правдата. Но, во текот на изминатите неколку децении, се случува тивка, но значајна промена. Повеќе луѓе, институции и влади се свртуваат кон алтернативни начини за решавање на споровите - методи кои се помалку формални, пофлексибилни и честопати подобро прилагодени на реалноста на секојдневниот живот. Овој растечки сет на процеси, колективно познат како Алтернативно решавање спорови (АРС), го менува начинот на кој размислуваме за правдата и кој може да пристапи до неа. пристапот до правдата честопати погрешно се сфаќа како едноставно да имаш способност да ангажираш адвокат или да одиш на суд. Во реалноста, тоа оди многу подалеку од тоа. Се работи за тоа дали луѓето можат да ги решат своите правни проблеми на фер и навремен начин - без оглед на нивното потекло, приход или правно знаење. Програмата за развој на Обединетите нации го дефинира пристапот до правдата и како право и како гаранција дека поединците можат да ги бараат своите права и да ги спроведуваат во пракса. Станува збор и за доверба: луѓето мора да веруваат дека системот им е достапен, дека работи праведно и дека ќе даде вистински резултати.

Сепак, за многу луѓе ширум светот, формалниот правосуден систем се чувствува недостапен. Судовите често се преоптоварени, скапи, бавни и застрашувачки. Правните процедури можат да бидат сложени и полни со технички работи до кои е тешко да се движите без стручна помош.[1] За маргинализираните групи, овие бариери се уште поостри. Алтернативното решавање спорови се појави главно како одговор на овие системски проблеми. Тоа не е единствен метод, туку чадор термин кој опфаќа низа процеси дизајнирани да им помогнат на луѓето да ги решат споровите без да одат на суд. Тие вклучуваат медијација, каде што неутрална трета страна ја олеснува дискусијата; арбитража, каде што арбитерот донесува обврзувачка одлука; помирување, кое ги спојува елементите на медијацијата со евалуативните насоки; и преговарање, понеформална дискусија меѓу самите страни.

[1] Cappelletti, M. & Garth, B. (1978). *Access to Justice: A World Survey. Volume 1*. Alphen aan den Rijn: Sijthoff & Noordhoff.

Привлечноста на АРС лежи во неговата едноставност и приспособливост. Може да биде побрз, поевтин и пофлексибилен од традиционалните судски спорови. Често е и поприватно, што е многу важно во лични или чувствителни спорови. Но, можеби нејзината најважна карактеристика е нејзината способност да ги зајакне луѓето. Во многу АРС процеси, странките имаат поголема контрола и врз постапката и врз исходот - значително поместување од ригидната структура на судницата.[2]

Владите и правните институции забележаа. Судовите во многу земји сега активно ги охрабруваат, па дури и бараат од странките да го испробаат АРС пред да се впуштат во судски спор. Светската банка и ОЕЦД го промовираа АРС како дел од нивните програми за владеење на правото во земјите во развој, нагласувајќи го нејзиниот потенцијал да го подобри пристапот до правдата за недоволно опслужените популации.[3] Еден од најсилните аргументи во корист на АРС е тоа што го „демократизира“ пристапот до правдата. Односно, тоа создава повеќе влезни точки за решавање на правните проблеми - особено за оние кои би можеле да бидат исклучени од формалниот систем. Центрите за посредување во заедницата се користени и во урбаните и во руралните области за да се решат локални спорови без да се вклучат судови или адвокати. Овие центри често користат локални волонтери обучени за техники на медијација, а нивните одлуки се засноваат не само на правни правила, туку и на општествени норми, односи и здрав разум.[4]

Овој спој на формална и неформална правда е особено значаен во мултикултурните или постконфликтните општества, каде што наметнувањето на единствен правен модел всушност може да ги продлабочи поделбите. Процесите за АРС може да се приспособат за да одговараат на локалната реалност, културните вредности или традиционалните практики, се додека се почитуваат основните принципи на правичност и неутралност. На овој начин, АРС не само што обезбедува пристап до правдата - туку обезбедува пристап до соодветната правда. Се разбира, АРС не е сребрен куршум. Постои легитимна загриженост за правичноста, одговорноста и нерамнотежата на моќта во неформални услови. Медијацијата може да не е секогаш

[2] Menkel-Meadow, C. (2009). *Dispute Processing and Conflict Resolution: Theory, Practice, and Policy*. Farnham: Ashgate Publishing.
[3] OECD. (2016). *Equal Access to Justice for Inclusive Growth*. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/597f5b7f-en
[4] Santos, B. de S. (2002). *Toward a New Legal Common Sense: Law, Globalization, and Emancipation*. London: Butterworths LexisNexis

соодветна во случаи кои вклучуваат семејно насилство, каде што е нееднаква и безбедноста на едната страна е загрозена.[5] Слично на тоа, арбитражните клаузули во потрошувачките договори се критикувани за принудување на поединци во приватни процеси каде што големите корпорации имаат најголем дел од картичките.[6]

Друго прашање е извршноста. Додека арбитражните одлуки обично се обврзувачки, резултатите од медијацијата или преговарањето не се освен ако страните не се согласат да ги формализираат. Ова може да создаде проблеми кога едната страна одбива да се придржува. Покрај тоа, неформалноста на АРС понекогаш може да го отежне жалбата на одлуките или исправката на грешките. Овие критики не ја поништуваат корисноста на АРС, но нè потсетуваат дека тој мора да се спроведува внимателно. Потребни се заштитни мерки за да се заштитат ранливите страни и да се осигура дека алтернативата не значи инфериорна. Пристапот до правдата не е само решавање на спорови - туку тоа се прави на начин кој е фер, транспарентен и одговорен. Најбалансиран начин да се разбере АРС е да се гледа како надополнување, а не како замена за формалниот правосуден систем. Судовите сè уште се неопходни, особено во комплицирани, висок влог или случаи со преседан. Но, не секој спор треба да оди толку далеку. За многу луѓе, можноста да разговараат со неутрален посредник или да постигнат практичен договор без адвокати не е само поевтина - таа е позадоволувачка. Всушност, АРС може дури и да им помогне на судовите да функционираат подобро. Со пренасочување на рутинските случаи, тоа го намалува заостанатиот број и им овозможува на судиите да се фокусираат на случаи за кои навистина се потребни правни пресуди. Некои правни системи дури имаат вградено механизми за АРС во самиот судски систем, создавајќи еден вид хибриден модел кој го комбинира најдоброто од двата света.[7]

[5] Grillo, T. (1991). *The Mediation Alternative: Process Dangers for Women*. Yale Law Journal, 100(6), 1545–1610. https://doi.org/10.2307/796781
[6] Ware, S.J. (2004). *Consumer Arbitration as Exceptional Consumer Law*. Loyola Consumer Law Review, 29, 685–718.
[7] Genn, H. (2012). *Judging Civil Justice*. Cambridge: Cambridge University Press.

1 ТЕОРЕТСКИ ДЕЛ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

1.1 Теоретско детерминирање на алтернативното решавање на спорови

Шемите за судска посредување и алтернативно решавање спорови (АРС) се недоволно искористен начин за решавање на жалбите на потрошувачите. Сепак, новите методи, како што е достигнувањето населени места, добиваат сè поголема важност како прашање за постигнување на целосно функционален единствен пазар за потрошувачите и бизнисите. Клучното прашање е почитување на правата на потрошувачите и наплата на компензација од прекршителите. Иако традиционалните средства за постигнување спогодби честопати се скапи и тешки (на пр. - судско посредување), или не се наметнати од суд (на пр. - АРС шеми), постојат значителни предности во постигнувањето спогодби како можен „лек“ за надминување на бариерите за целосно функционален единствен пазар, во случаи кога жалбите се од мала вредност или слична природа и се јавуваат на голем број потрошувачи. Механизмот за достигнување населени места содржи некои од потребните карактеристики кои можат да им помогнат на потрошувачите да постигнат брзи решенија за колективните потрошувачки проблеми. Сепак, се наметнуваат голем број прашања во врска со потребата и употребата на достигнување населби. Иако ова во многу случаи е јасен чекор напред во однос на зајакнувањето на заштитата на потрошувачите, потребна е претпазливост за да се избегне постапување по неосновани жалби. Со други зборови, балансирањето на интересите на потрошувачите и компаниите е клучна точка и едно од прашањата што треба да се постави и да се одговори. Довербата на потрошувачите е клучна за постигнување на целта за функционален пазар во вистинска смисла на зборот. Меѓутоа, доколку потрошувачите немаат пристап до правдата и компензација за штетата што можеби ја претрпеле, невозможно е да се постигне нивната потребна доверба. Потребни ни се нови механизми кои ќе им помогнат на потрошувачите да ги решат своите поплаки. Ова може да биде од корист не само за потрошувачите, туку и за правно обврзувачките трговци и производители, бидејќи еднаквата, фер и ненарушена конкуренција веројатно ќе биде позитивна последица од примената на ефикасни механизми. Како да се подобри состојбата во однос на компензацијата на потрошувачите? Предност имаат судските одлуки бидејќи се наметнати со закон. За жал, искуството ни покажува дека судовите често не поднесуваат помали жалби. Потрошувачите не се запознаени

со судските процедури и често се обесхрабрени да поднесуваат жалби до судот бидејќи се смета за премногу формално, многу скапо и многу често бавно. Целта е да се наметне примената на правилата кои го регулираат однесувањето на компаниите и нивните маркетинг практики, притоа не фокусирајќи се толку многу на компензацијата за индивидуалните потрошувачи. Меѓутоа, казните - често казни или забрани - наметнати од судот на иницијатива на јавните власти ретко се пропорционални со профитот што го остварува компанијата врз основа на маркетинг активноста. Со други зборови: многу често излегува дека една компанија губи малку со негирање, ограничување или кршење на правата на потрошувачите, се додека тоа е само мала, индивидуална жалба. Ова се должи и на фактот што самите потрошувачи често не поднесуваат помали жалби до судот. Решенијата за АРС беа одговорот во многу земји за надминување на проблемот со помалите поплаки кои остануваат необработени. Друг пример вклучува жалбени одбори, приватни и јавни, или приватни институции на правобранител каде споровите се решаваат на брз, флексибилен и ефтин начин. Главното отстапување од АРС е тоа што донесената одлука не е законски извршна; според тоа, одлуката не е нужно конечно решавање на спорот. Понатаму, повеќето АРС решенија не ја обезбедуваат истата процедурална заштита како судовите. Жалбите често се постапуваат во скратена постапка, доказите не се даваат со законска казна, а некои одбори решаваат спорови без правна помош. Приоритет е да се постигне прифатливо решение, а во исто време да не се инсистира на строга и доследна примена на законот.

Конфликтите отсекогаш ги означувале меѓучовечките односи, а во секое општество, односи меѓу две или повеќе поединци, постои можност за појава на конфликт. Конфликтот е ситуација во која две страни (лица или групи) сакаат да постигнат цел за која тие сметаат дека може да се постигне само од едната страна, а не од двете. Конфликтните страни секогаш имаа можност да ги решат своите конфликти преку судски спор. Сепак, судските спорови не се секогаш најдобрата опција и потребно е подолго време за да се решат конфликтите и се поврзани со повисоки трошоци. Судскиот спор претставува неизвесност. Тие можат да доведат до губење на можности, инвестиции, профит, деловна моќ, но и до појава на разни фрустрации. Потребно е да се решаваат конфликтите на побрз и побезбеден начин. Алтернативното решавање спорови нуди можно решение за некои конфликти. Секој начин на решавање спорови без судски спор и надвор од судницата се нарекува

алтернативно решавање на спорови. Алтернатива е латински збор што значи избор помеѓу две можности, поточно претпочитање на една од двете можности. Алтернативното решавање спорови носи можност за избор на нова, дополнителна опција за решавање на спор. Англискиот акроним АРС (алтернативно решавање спорови) е меѓународно призната кратенка за овој различен пат до правдата. Движењето за алтернативно решавање спорови опфаќа различни форми на решавање спорови. Некои од овие форми се: минитарно, рана неутрална евалуација, помирување, збирно судење поротата, правобранител и арбитража. Алтернативното решавање спорови се однесува на широк опсег на процеси, техники и методи за решавање спорови кои страните можат да ги користат со помош на трето лице, но може да се користат и како алатка за решавање спорови покрај судските постапки. Кај алтернативните методи за решавање спорови, најважно е да не се придржуваат строго до формалните судски постапки, туку да се реши спорот што е можно побрзо, по помали трошоци и со највисок квалитет.

1.1.1 Концептот на алтернативното решавање на спорови

Во едноставни термини, Алтернативното решавање спорови се однесува на збир на методи кои се користат за решавање на правни спорови без да се помине низ традиционалниот судски систем. Овие методи обично вклучуваат арбитража, медијација, помирување и преговарање. Она што го издвојува АРС е неговата флексибилност, ефикасност и неговиот фокус на зачувување на односите наместо на продлабочување на конфликтите.

Според Менкел-Медоу, АРС се разви како одговор на преоптоварените судски системи и сознанието дека не сите конфликти бараат ригидна правна постапка за да се најде праведен исход. Додека судницата има свое место во општеството, не мора секое несогласување да ескалира на тоа ниво. АРС нуди покреативни, поекономични и персонализирани решенија.[8]

[8] Menkel-Meadow, C. (2016). *Theories of Dispute Resolution*. In: T. D. Barton (Ed.), *International Encyclopedia of ADR*. Oxford: Oxford University Press.

АРС не е само една алатка; тоа е цела кутија со алатки. Медијацијата, вклучува неутрална трета страна која им помага на спорните да постигнат сопствен договор. Арбитражата, од друга страна, е поформална и резултира со обврзувачка одлука. Секој метод под АРС служи за различни потреби во зависност од природата на конфликтот и подготвеноста на страните да соработуваат.[9] Да се има јасно разбирање за тоа што значи АРС не е само да се знаат зборовите - туку да се цени нејзината улога во правосудниот систем и општеството во целина. Американската адвокатска асоцијација го дефинира АРС како „разновидни процеси кои им помагаат на страните да ги решат споровите без судење“[10]. Тој навидум едноставен опис ја маскира длабочината и разновидноста на овие методи. За да го направите концептот поопиплив: замислете двајца соседи во конфликт околу оградата. Одењето на суд може да ги направи засекогаш непријатели, но сесијата за посредување може да им помогне да најдат средина додека сè уште ќе можат да се насмевнуваат еден на друг преку живата ограда на градината.

Како што глобалните правни системи стануваат се позатегнати, АРС станува сè повеќе витална алтернатива. Товарот на предмети во традиционалните судови е огромен, правните такси вртоглаво растат, а правдата честопати се чувствува одложена, ако не и негирана. АРС нуди пат напред кој дава приоритет на брзината, пристапот и учтивоста. Истражувањето на Светската банка (2020) покажа дека земјите кои активно промовираат АРС имаат значително побрзо време за решавање на спорови. Згора на тоа, процесите за АРС имаат тенденција да бидат помалку противнички, што може да биде од голема важност во области како семејното право или комерцијалните партнерства, каде што тековните односи се важни. Всушност, Комисијата на Обединетите нации за меѓународно трговско право (UNCITRAL) долго време го промовираше АРС, особено арбитражата, како суштински за ефикасно и правично решавање на прекуграничните трговски спорови. Оваа глобална прегратка не е само теоретска; тоа одразува вистинско движење кон решенија кои го надминуваат правниот формализам. И во корпоративните сектори, компаниите сè повеќе претпочитаат арбитражни клаузули во договорите за да избегнат јавни судски спорови. Како што е наведено во студијата на AAA-ICDR (2021), скоро 87% од

[9] Stipanowich, T. J. (2014). *ADR and the Vanishing Trial: The Growth and Impact of Alternative Dispute Resolution*. Journal of Empirical Legal Studies, 1(3), 843–912.
[10] ABA (American Bar Association). (2021). *What is Alternative Dispute Resolution (ADR)?*. Chicago: American Bar Association.

компаниите на Fortune 1000 имале задолжителни арбитражни клаузули во договорите за вработување. Зошто? Затоа што тие веруваат во побрзи, поевтини резолуции со помала штета на нивниот јавен имиџ.

1.2 Историски развој на алтернативното решавање на спорови

1.2.1 Антички и традиционални практики

Човечкиот конфликт е стар колку и самото општество. Сè додека луѓето коегзистираа во заеднички простори - без разлика дали се племиња, села или империи - тие наидоа на несогласувања што бараа решавање. Долго пред формирањето на формалните судови и кодифицираното право, античките општества развија свои културно вградени механизми за управување со спорови. Овие рани методи ја поставија основата за она што сега го препознаваме како Алтернативно решавање спорови (АРС). Во античка Месопотамија, посредувањето играло значајна улога во трговскиот живот. Трговците честопати се потпираа на неутрални трети лица — обично почитувани старешини или религиозни личности — за да помогнат во решавањето на несогласувањата. Овој неформален модел не беше воден од правни кодекси, туку од заеднички интерес за зачувување на долгорочните трговски односи.[11] Вавилонскиот законик на Хамураби (околу 1754 п.н.е.) навистина понуди пишани правила, но извршувањето често се случуваше надвор од формалните постапки, особено меѓу обичните граѓани.

Слично на тоа, во древниот Египет, споровите честопати биле решавани во локалните заедници од селските совети или духовните водачи. Антрополошкото истражување открива дека овие рани процеси за решавање спорови го нагласувале обновувањето наместо казнувањето, настојувајќи да ги реинтегрираат страните во заедницата наместо да ги изолираат или казнуваат.[12] Древното грчко општество, дава вреден увид. Иако судовите постоеја во класичната Атина, арбитражата и неформалното решение беа често претпочитани, особено меѓу трговските актери.

[11] Katsh, E. & Rabinovich-Einy, O. (2017). *Digital Justice: Technology and the Internet of Disputes*. Oxford: Oxford University Press.
[12] Shamir, H. (2016). *Restorative Justice in Ancient Legal Cultures*. Comparative Legal History, 4(2), 213–231.

Грчкиот термин proxenetas, што значи посредник или посредник, се однесува на поединци на кои им веруваат двете страни за да го олеснат дијалогот и компромисот.[13]

Во меѓувреме, во антички Рим концептот на медијација бил подиректно институционализиран. Дигестот на римското право, дел од правниот корпус на Јустинијан, се однесува на посредници и соговорници - посредници на кои им е дадена значителна слобода во помагањето на странките да ги решат споровите пред да биде покрената формална парница.[14] Овие практики откриваат тема која се повторува во раните правни системи: дека социјалната кохезија и целесообразноста честопати надминуваат строго правно толкување. Во домородните и племенските општества, решавањето спорови долго време се решава преку градење консензус, раскажување приказни и ритуали за ресторативна правда. Домородните американски племиња традиционално се потпираа на посредување на советот, нагласувајќи го обновувањето на односите и рамнотежата во заедницата.[15] Слични обрасци се забележани во африканското обичајно право, особено во Руанда и Гана, каде старешините на заедницата историски служеле како посредници или помирувачи.

Овие системи не беа совршени - резултатите може да бидат под влијание на социјалната хиерархија или полот - но тие покажаа дека правдата не мора да биде насочена кон судот. Всушност, некои од најстарите методи во светот за решавање на споровите беа инхерентно алтернативни, давајќи приоритет на дијалогот, почитувањето и компромисот.

1.2.2 Појава на формални судови

Како што општествата стануваа покомплексни и централизирани, потребата за стандардизирани правни системи стана поизразена. Подемот на државните структури доведе до создавање на формални судови, судии и пишани кодекси - пресвртници во еволуцијата на модерното право. Римската империја, со својот слоевит и кодифициран правен систем, често се гледа како претходник на современите западни правни

[13] Mnookin, R.H. (1998). *Alternative Dispute Resolution.* Harvard Law School Public Law Working Paper No. 8.
[14] Barrett, J.T. & Barrett, J. (2004). *A History of Alternative Dispute Resolution: The Story of a Political, Cultural, and Social Movement*. San Francisco: Jossey-Bass.
[15] Delgado, R., Dunn, C., Brown, P., Lee, H. & Hubbert, D. (2004). *Fairness and Formality: Minimizing the Risk of Prejudice in ADR*. Wisconsin Law Review, 2004(5), 1359–1404.

институции. Corpus Juris Civilis под царот Јустинијан (6 век н.е.) воведе многу детални процедури за судења, жалби и докази - сите дизајнирани да го формализираат владеењето на правото[16]. Сепак, дури и тогаш, арбитражата и компромисот останаа законски признати и охрабрени каде што беше можно. Во средновековна Европа, проширувањето на кралските дворови почна да го намалува авторитетот на локалното, обичајното право. Сепак, црковните судови, трговските еснафи, па дури и универзитетите продолжија да нудат алтернативни системи за судење. Средновековното канонско право дозволуваше помирување и арбитража во брачните и наследните спорови, со кои често претседаваа свештенството. Слично на тоа, трговските судови или Lex Mercatoria им дозволија на трговците брзо да ги решаваат конфликтите без да влегуваат во државните судови - отворајќи го патот за модерна трговска арбитража.

До 17-тиот и 18-тиот век, со подемот на просветителското размислување и формирањето на уставни влади, судовите стануваат сè повеќе процедурални и обврзани со правила. Граѓанското право и системите за обичајно право го истакнаа правниот позитивизам, каде што пишаните статути и преседан имаат предност пред неформалните преговори . До 18-тиот и 19-тиот век, правните системи и во земјите од обичајното право и во граѓанското право целосно се развиле во државно-центрирани институции. Во Англија, моделот на спротивставени судови стана стандард, со професионални адвокати кои расправаат за случаите пред неутрален судија или порота. Во Франција и поголемиот дел од континентална Европа, инквизиторскиот модел стави поголем акцент на истражувачката улога на судијата.[17]

Сепак, дури и кога формалните судови растеа во обемност и моќ, нивните ограничувања станаа очигледни. Правните постапки често беа бавни, скапи и недостапни за просечниот човек. Судиите беа преоптоварени, а процедуралните правила можеа да бидат поразителни за неспецијалистите. Уште во 19 век, мислители како Џереми Бентам ја критикуваа недостапноста на судовите и се залагаа за попрагматични пристапи кон правдата (Twining, 1985).[18] Паралелно, индустријализацијата и урбанизацијата во Европа и Северна Америка воведоа нови

[16] Stein, P. (1999). *Roman Law in European History*. Cambridge: Cambridge University Press.
[17] Merryman, J.H. & Pérez-Perdomo, R. (2007). *The Civil Law Tradition* (3rd ed.). Stanford: Stanford University Press.
[18] Twining, W. (1985). *Theories of Evidence: Bentham and Wigmore*. Stanford: Stanford University Press.

видови социјални и комерцијални спорови, дополнително затегнувајќи ги судските системи. Зголемената сложеност на правните прашања - особено во трговијата, трудот и семејното право - доведе некои правни научници и практичари да ги преиспитаат неформалните методи како остварливи алтернативи.

1.3 Механизми за алтернативно решавање на спорови

1.3.1 Медијација

1.3.1.1 Дефинирање на медијацијата

Различни автори ја дефинираат медијацијата на повеќе начини, но најчестиот начин на нејзино дефинирање е описен, земајќи ја предвид структурата на медијацијата, функцијата што ја врши и содржината на активноста што се презема во процесот на медијација. Медијацијата е еден од алтернативните методи за мирно решавање на споровите, чија примена им овозможува на страните во спорот да го решат својот меѓусебен спор на конструктивен и пријателски начин и да постигнат решение што е прифатливо за двете страни со учество на трета неутрална страна - посредник, кој им помага на страните да постигнат прифатливо решение. решенија.

Директивата 2008/52/ЕЗ на Европскиот парламент и Советот за одредени аспекти на медијацијата во прашања од граѓанското и трговското право ја дефинира медијацијата како „структурна постапка во која две или повеќе страни се обидуваат, преку медијација, да постигнат договор за решавање на спорот. Оваа постапка може да биде иницирана од страните, односно, предложена или определувана од страна на медиумот како што е предвидено од страна на земјата членка, како што е предвидено од страна на законот за земјата. судија кој не е одговорен за ниту една судска постапка во прашање. Една од основните карактеристики на медијацијата е што таа се спроведува со учество на трета неутрална страна - медијаторот. Посредникот кој учествува во процесот на медијација не е овластен да одлучува за спорот, ниту пак може да ја наложи својата одлука како обврзувачка на страните кои спорот го решаваат со медијација.

Оваа карактеристика ја разликува медијацијата од судската постапка во која спорот се решава со донесување на судска пресуда, како и од арбитражата, во која арбитражата, која договорно е избрана од страните, е овластен да донесе мериторна одлука, а која странките се должни да ја извршат под закана за извршување. Медијацијата е доброволна постапка за двете страни во спорот, односно започнувањето и спроведувањето на медијацијата може да се случи само доколку двете страни во спорот постигнат договор за тоа. Согласноста за решавање на спорот со медијација мора да биде недвосмислена и експлицитна, а не постои начин или можност странката да учествува во процесот на медијација насилно. Ова е уште една важна разлика помеѓу медијацијата и парницата, во која од обвинетиот не се бара да се согласи на парница, и е должен активно да учествува во неа, под закана од правни последици и губење на спорот. Медијацијата е „приватна“ постапка во која јавноста е исклучена. Оваа карактеристика на медијацијата овозможува доверливост во медијацијата. Доверливоста во медијацијата има два аспекта, бидејќи посредникот е должен да се грижи за приватноста и доверливоста во однос на трети лица надвор од процесот на медијација, а тој е должен да не го пренесува на другата страна она што едната страна му го кажала на посебен состанок и нагласила дека не сака спротивната страна да знае за тоа. конфликти, може да бидат делумно или целосно отворени за јавноста, а содржината на договорот официјално објавена.

1.3.1.2 Принципи и постапка

Медијацијата нашироко се смета за еден од најефикасните и најефективните методи за алтернативно решавање спорови, познат по својот акцент на соработката, автономијата и флексибилното решавање на проблемите. Тоа е структуриран, но неформален процес каде неутрална трета страна - посредникот - ја олеснува комуникацијата помеѓу спорните страни за да им помогне да дојдат до заемно задоволително решение.[19] За разлика од арбитражата или парницата, медијаторот не наметнува одлука; наместо тоа, процесот се гради околу овластување и партиска автономија. Во срцето на медијацијата се збир на основни принципи кои ја разликуваат и од формалното одлучување и од другите АРС методи. Овие принципи го формираат филозофскиот и правен столб на медијацијата и се широко признати низ

[19] Menkel-Meadow, C. (2016). *Theories of Dispute Resolution.* In: T. D. Barton (Ed.), *International Encyclopedia of ADR*. Oxford: Oxford University Press.

системи и правните традиции. Доброволноста е можеби најфундаменталниот принцип на медијацијата. Страните мора доброволно да влезат во процесот и да го зАРСжат правото да се повлечат во секое време. Ова осигурува дека исходот е заснован на согласност наместо на принуда.[20] Во правните системи каде медијацијата е наложена од судот, овој принцип доведе до дебати за тоа дали задолжителните програми ризикуваат да ја поткопаат автономијата на партијата.[21]

Доверливоста е уште еден централен столб. Сесиите за медијација се приватни, а информациите откриени во текот на процесот обично не можат да се користат во подоцнежните правни постапки. Ова ја поттикнува отворената комуникација и го штити интегритетот на процесот. Сепак, доверливоста не е апсолутна, особено во случаите кои вклучуваат криминално однесување или закани за штета, што покренува прашања за правните граници.[22]

Клучни се и неутралноста и непристрасноста на медијаторот. Посредникот не смее да фаворизира ниту една страна и треба да го олесни балансираното учество. Секое појавување на пристрасност може да го компромитира кредибилитетот на процесот и да го одврати ангажманот, особено кога моќта е веќе нееднаква.[23] Самоопределувањето е идејата дека страните го контролираат и процесот и исходот. Улогата на медијаторот е поддржувачка, а не директивна. Овој принцип ја поткрепува трансформативната природа на медијацијата - им дава простор на поединците да ги обликуваат прашањата, да ги истражуваат интересите и да одлучат како да го решат спорот по свои услови.[24] Флексибилноста овозможува постапката да се прилагоди на потребите на спорот и контекстот на вклучените страни. Медијацијата може да се користи во граѓански, трговски, семејни, работни, па дури и меѓународни спорови, а

[20] Sourdin, T. (2012). Alternative Dispute Resolution (4th ed.). Thomson Reuters.
[21]Roberts, S. (2008). Institutionalizing mediation: Can courts do ADR? Journal of Law and Society, 35(2), 315–340.
[22] Rainey, H., Alexander, N. & Genn, H. (2012). *Alternative Dispute Resolution in England and Wales*. In: *The EU Handbook on ADR*. Oxford: Oxford University Press
[23] Iqbal, A. S. M. T. (2024). Alternative dispute resolution in commercial transactions: A comparative study between the UK and Bangladesh jurisdiction. Revista Brasileira de Alternative Dispute Resolution. https://rbadr.emnuvens.com.br
[24] Bush, R. A. B., & Folger, J. P. (2005). The Promise of Mediation: The Transformative Approach to Conflict (2nd ed.). Jossey-Bass.

нејзината приспособлива природа ја прави културно инклузивна и чувствителна на контекстот.[25]

1.3.1.3 Силни и слаби страни на медијацијата како алтеративен механизам за решавање на спорови

Медијацијата се појави како една од најперспективните алтернативи на формалните парници низ широк опсег на правни системи и култури. Тој е широко одобрен не само поради неговата способност ефикасно да ги решава споровите, туку и поради пристапот насочен кон човекот кој се фокусира на обновување на комуникацијата, зачувување на односите и нудење флексибилни решенија. Научниците и практичарите ја пофалија неговата исплатливост, приспособливост и фокусирање на самоопределување. Сепак, медијацијата не е без свои недостатоци. Тоа носи структурни и етички ризици, особено во спорови каде што постои значителен дисбаланс на моќта или кога правната заштита не е целосно загарантирана. Севкупниот успех на медијацијата зависи од повеќе меѓусебно поврзани фактори како што се специфичната природа на конфликтот, капацитетот на вклучените страни, културниот и институционалниот систем и компетентноста на медијаторот. Една од најпознатите силни страни на медијацијата е нејзината исплатливост и брзина. Медијацијата вообичаено бара помалку ресурси отколку формалните судски спорови, кои често вклучуваат продолжени судски процеси, адвокатски трошоци и процедурални одложувања. Особено во граѓански и трговски спорови, посредувањето може да понуди брзо и евтино решавање. Според Alexander , медијацијата суштински ги намалува трошоците за судски спор и временските рамки.[26] Ова е потврдено со наодите од Европскиот парламент (2017), кој забележа дека случаите со посредување во ЕУ ги решавале споровите речиси 70% побрзо од споредливите судски постапки.[27]

Друга клучна предност лежи во доверливоста и приватноста што ги обезбедува медијацијата. За разлика од традиционалните судници, кои се отворени за јавноста, медијацијата се одвива во приватни услови каде дискусиите се чуваат строго доверливи. Ова им овозможува на спротивставени страните да зборуваат слободно, да

[25] Avdonina, Y., & Vavilin, E. (2024). Family mediation: Theoretical and legal aspect. Revista Brasileira de Alternative Dispute Resolution. https://rbadr.emnuvens.com.br
[26] Alexander, N. (2006). Global Trends in Mediation. Kluwer Law International.
[27] European Parliament. (2017). Evaluation of the Mediation Directive (2008/52/EC). Directorate-General for Internal Policies.

изразуваат емоции и да предлагаат решенија без страв од јавно изложување или правни реперкусии. Roberts ја нагласи улогата на доверливоста во олеснувањето на вистинскиот дијалог, додека Avdonina и Vavilin ја истакнаа нејзината критична важност во чувствителните ситуации како што се семејните и деловните спорови, каде што ризиците за репутацијата се особено акутни. Згора на тоа, медијацијата се истакнува во зачувувањето на односите. Бидејќи процесот е кооперативен наместо противнички, тој е многу поповолен за обновување или одржување на долгорочни меѓучовечки или професионални врски. Bush и Folger (2005) сметаат дека медијацијата им помага на страните да ја обноват довербата и меѓусебното разбирање, што е особено вредно во семејните или работните средини. Рамките за ресторативна правда, се потпираат на овие вредности, особено во суштина на заедницата, каде што обновата на хармонијата е клучна како и решавањето на правните прашања (Zehr, 2002).

Флексибилноста на медијацијата и културната приспособливост претставуваат уште една значајна сила. За разлика од ригидните судски постапки кои применуваат стандардизирани правила, процесите на медијација може да се прилагодат на уникатните потреби, културните вредности и стиловите на комуникација на вклучените страни. Ова го прави особено релевантно во мултикултурните општества и поставките на транзициската правда.[28] Nader забележува дека во многу домородни општества, дијалогот и консензусот заснован на заедницата се културно преферирани механизми, а медијацијата поприродно се усогласува со овие пристапи отколку со моделот на противнички суд. Одредени истражувања потврдуваат дека медијацијата води до високи стапки на усогласеност и задоволство.[29] Кога страните се директно вклучени во обликувањето на условите на резолуцијата, тие се со поголема веројатност да се придржуваат до тие услови. Sourdin покажува дека посредуваните спогодби резултираат со повисоки стапки на усогласеност во споредба со резултатите наметнати од судиите.[30] Чувството на сопственост над исходот придонесува не само за подобро спроведување, туку и за намалување на идните судски спорови.

[28] Iqbal, A. S. M. T. (2024). Alternative dispute resolution in commercial transactions: A comparative study between the UK and Bangladesh jurisdiction. Revista Brasileira de Alternative Dispute Resolution. https://rbadr.emnuvens.com.br

[29] Nader, L. (2001). Harmony models and the construction of law. Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law, 33(46), 1–21.

[30] Sourdin, T. (2012). Alternative Dispute Resolution (4th ed.). Thomson Reuters

Табела бр.1. Силни и слаби страни на медијацијата

СИЛНИ СТРАНИ НА МЕДИЈАЦИЈАТА	СЛАБИ СТРАНИ НА МЕДИЈАЦИЈАТА
Исплатливост и брзина – Медијацијата е поевтина и побрза од судската постапка.	Нерамнотежа на моќ – Посилната страна може да има предност и да влијае на исходот.
Доверливост – Содржината на процесот е приватна и не е јавно достапна.	Недостаток на правна заштита – Страните може да не ги разбираат своите права.
Зачувување на односи – Процесот ја поддржува соработката и одржување на релации.	Недостаток на транспарентност – Можни манипулации без јавен надзор.
Флексибилност и адаптибилност – Може да се прилагоди на културни и лични специфики.	Немање правни преседани – Не придонесува за развој на судската пракса.
Висока усогласеност – Страните почесто ги почитуваат спогодбите што сами ги договараат.	Несоодветност за некои спорови – Не е соодветна за тешки кривични или уставни случаи.
Психолошко зајакнување – Страните се слушнати и активно вклучени во процесот.	Некомпетентност на медијаторите – Недостаток на стандардизирана обука и регулација.
Самоопределување – Решението го креираат самите страни, што носи повисоко прифаќање.	Неуспешност на процесот – Ако нема договор, спорот се враќа во суд со нови трошоци и време.

Медијацијата го подобрува психолошкото зајакнување и комуникацијата. Тоа им дава можност на спротивставени страните да се изразат, да бидат слушнати и активно да учествуваат во одлучувањето. Овие меки придобивки често имаат ефект

на бранување, поттикнувајќи поголемо разбирање, емпатија и емоционално затворање. Folger, Poole и Stutman забележуваат дека оваа смисла може да биде трансформативна во личните и организациските конфликти, каде што заздравувањето на интерперсоналната динамика е исто толку важно како и формалниот исход. Сепак, медијацијата не е совршено решение. Едно од најзначајните ограничувања лежи во нерамнотежата на моќта меѓу спротивставени страните. Медијацијата е изградена врз претпоставката дека двете страни можат подеднакво да учествуваат и да ги наметнуваат своите интереси. Во реалноста, значајните разлики — без разлика дали се економски, емоционални или социјални — можат да го нарушат процесот. De Palo и Trevor предупредуваат дека медијацијата може ненамерно да ги зајакне постоечките нееднаквости, особено кога не постои заштита за да се спротивстави на асиметријата на моќта. Друга загриженост е отсуството на гарантирана правна заштита или правилен процес. Медијацијата е неформален процес, а медијаторите не се судии. Постои ризик страните да се согласат со резолуции без целосно разбирање на нивните законски права, особено кога не се претставени од бранител. Brown и Marriott нагласуваат дека во сложени спорови или спорови со високи влогови, страните треба да се охрабрат да побараат правен совет пред финализирање на спогодбата со посредство. Во некои правни системи, задолжителното преиспитување на договорите со посредство од страна на судовите или адвокатите се користи за да се намали овој ризик.

Доверливоста, иако често е сила, може да послужи и како меч со две острици. Бидејќи медијацијата е приватен процес, неетичкото или принудното однесување може да остане неконтролирано. Страната може да се согласи со услови под притисок или манипулација, без можност за јавен надзор или идна жалба. Iqbal предупредува дека оваа динамика може да ја загрози легитимноста на процесот, особено кога учесниците немаат моќ за преговарање. Доверливоста значи дека медијацијата не создава правни преседани, што го ограничува нејзиниот придонес во развојот на судската практика. Медијацијата не е универзално соодветна. Некои спорови - особено оние кои вклучуваат сериозно криминално однесување, екстремна емоционална нестабилност или уставни права - може да бараат структура и извршност на формални судски постапки. Menkel-Meadow забележува дека поединците кои

бараат оправдување, јавно признавање на погрешното дело или авторитативно толкување на законот може да сметаат дека медијацијата е недоволна.[31]

Квалитетот и професионалноста на медијаторите е уште една област на загриженост. За разлика од судиите, кои мора да исполнуваат строги квалификациски и етички стандарди, медијаторите може многу да се разликуваат во нивната обука и компетентност. Овој недостаток на регулатива може да доведе до неконзистентни практики и резултати. Konova и Abdullin ја нагласуваат потребата од цврсти национални и меѓународни рамки за да се осигура дека медијаторите се добро подготвени и етички одговорни. Конечно, доброволната природа на медијацијата значи дека таа не секогаш може да резултира со разрешување.[32] Ако која било од страните не е подготвена да направи компромис, или ако основните прашања останат нерешени, посредувањето може да пропадне - што ќе резултира со дополнителни трошоци и одложувања бидејќи спорот се враќа во формална парница. Mackie et al. признаваат дека иако медијацијата може да го стесни опсегот на конфликтот или да ја подобри комуникацијата, таа не гарантира дефинитивен исход.[33]

1.3.2 Арбитража

Арбитражата е истакната алтернатива на традиционалните судски спорови во решавањето на спорови во различни домени, вклучувајќи комерцијални, работни, меѓународни и потрошувачки прашања. Овој метод, вкоренет и во античките практики и во модерните правни рамки, нуди приватно, обврзувачко решавање на конфликтите преку одлука на неутрална трета страна - арбитер. Како што се развиваат општествата и правните системи, улогата на арбитражата во управувањето со спорови се прошири, прилагодувајќи се на комплексноста на современите конфликти.

Историски гледано, арбитражата беше фаворизирана во тесно поврзани трговски заедници каде што брзата, експертска резолуција беше пожелна од продолжениот судски процес. Денес, принципите остануваат исти, но опсегот

[31] Mackie, K., Miles, D. and Marsh, W. (2013) *Commercial Dispute Resolution: An ADR Practice Guide*. 2nd ed. London: Bloomsbury Professional.
[32] Konova, F., & Abdullin, A. (2024). Mediation as an effective way to settle economic disputes: Current experience and prospects for development. Revista Brasileira de Alternative Dispute Resolution.
[33] Mackie, K., Miles, D. and Marsh, W. (2013) *Commercial Dispute Resolution: An ADR Practice Guide*. 2nd ed. London: Bloomsbury Professional.

неверојатно се прошири. Овој процес е особено ценет во меѓународната трговија каде страните од различно правно потекло бараат неутрална основа за решавање на спорови. Арбитражата обезбедува рамка која се смета за одвоена од потенцијалните предрасуди и процедурални сложености на националните судови. Една од основните жалби на арбитражата е нејзината доверливост. За разлика од судските постапки, кои обично се јавни, арбитражата дозволува дискретно да се решаваат споровите. Овој аспект е клучен за зачувување на деловните односи и заштита на угледот, што го прави атрактивна опција за страните кои се загрижени за јавен надзор. Дополнително, арбитражата често може да биде побрза од судската парница. Способноста да се заобиколат често пренатрупаните судски документи може да доведе до побрзи решенија, што е од витално значење во деловните средини каде што времето е еднакво на финансиска и оперативна ефикасност. Процедурната флексибилност на арбитражата е уште една значајна предност. Страните имаат слобода да ги изберат своите арбитри, кои обично се експерти во областа релевантна за спорот. Овој приспособен пристап не само што ја подобрува релевантноста и длабочината на процесот на донесување одлуки, туку придонесува и за поинформирани и соодветни резултати. Понатаму, страните можат да се договорат за специфичните правила и процедури што треба да се следат, приспособувајќи го арбитражниот процес за да одговара на нивните посебни потреби и преференции. Сепак, арбитражата не е без критики. Критичарите тврдат дека приватната природа на арбитражата може да доведе до недостаток на транспарентност и може да го отежне обезбедувањето дека постапките се фер и непристрасни. Постои загриженост и за извршноста на арбитражните одлуки. Додека арбитражните одлуки се општо признати и извршни според меѓународните конвенции како Њујоршката конвенција, вистинското извршување сè уште може да се соочи со пречки, особено во правни сситеми со помалку развиени правни рамки или оние кои се отпорни на странски арбитражни одлуки.

Оттука, цената на арбитражата понекогаш може да биде пречка, особено за помалите субјекти или поединци. Иако често е побрзо, потребата да се плати за арбитри и арбитражни институции може да го направи исто толку скапо, ако не и повеќе, отколку традиционалните судски спорови. Обврзувачката природа на арбитражата вообичаено не дозволува жалби, што може да биде неповолна положба доколку арбитражниот процес или исходот се смета за неправеден. Арбитражата како

алтернативен метод за решавање спорови нуди бројни придобивки, вклучувајќи доверливост, брзина, флексибилност и експертско одлучување. Сепак, тој претставува предизвици како што се потенцијалните трошоци, недостатокот на транспарентност и ограничените можности за жалба. Како што продолжува да се прилагодува на новите глобални реалности и технолошкиот напредок, арбитражата останува витална алатка во решавањето на споровите, одразувајќи ја нејзината трајна релевантност и флексибилност во услови на променливи правни и деловни пределе.

Арбитражата, форма на алтернативно решавање спорови, е метод преку кој страните одлучуваат да ги решаваат споровите надвор од судот. Овој процес вклучува еден или повеќе арбитри кои се назначени да ги разгледаат доказите и да донесат одлука која обично е обврзувачка за сите вклучени страни. Арбитражата може да биде доброволна или задолжителна и може да биде обврзувачка или необврзувачка. Обврзувачките арбитражни одлуки може да се спроведуваат од страна на судовите, слично на судската пресуда. Арбитражата се разликува од другите форми на решавање спорови, како што се медијацијата или помирувањето, со тоа што третата страна која е вклучена (арбитерот) има овластување да изрекува одлука, за разлика од посредникот кој помага да се олесни решението и не донесува одлуки. Процесот е наменет да биде побрзо, поисплатливо и приватно средство за решавање спорови во споредба со традиционалните судски спорови.[34]Правната основа за арбитражата, особено поради нејзината обврзувачка природа, доаѓа од арбитражниот договор, каде спорните страни однапред се согласуваат да се придржуваат до одлуката на арбитражата. На меѓународно ниво, арбитражните договори и одлуки се општо признати и спроведувани според Њујоршката конвенција од 1958 година, на која потписнички се над 160 земји. Ова широко прифаќање ја нагласува улогата на арбитражата како глобално признато средство за решавање спорови.[35]

Значењето на арбитражата не лежи само во нејзината улога како механизам за решавање спорови, туку и во нејзиниот капацитет да обезбеди помалку формална, а сепак структурирана средина за решавање на споровите. Арбитрите обично се експерти во правните и предметните области релевантни за спорот, што е во спротивност со судиите, кои можеби не секогаш имаат специјализирано знаење

[34] Lord, E. L. (1892). International arbitration. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, *2*(4), 39-55.
[35] Cooley, J. W. (1985). Arbitration vs. mediation-explaining the differences. *Judicature*, *69*, 263.

релевантно за предметот. Арбитражата може да опфати различни спорови, од комерцијални трансакции и несогласувања за вработување до интелектуална сопственост и меѓународни трговски конфликти. Флексибилноста во изборот на процедурални и суштински правила применливи за арбитражниот процес е еден од неговите најпривлечни аспекти. Страните можат да се договорат за правила како што се оние што ги обезбедуваат воспоставените арбитражни институции или можат да изберат да создадат сопствен сет на правила што најдобро одговараат на нивните конкретни потреби.[36]

Важноста на овој метод се протега и на неговата улога во меѓународниот бизнис, каде што арбитражата често се претпочита поради нејзината неутралност, особено во споровите меѓу страните од различни земји.[37] Способноста да се изберат арбитри со специфична лингвистичка, културна или правна експертиза е значајна придобивка, намалувајќи ги потенцијалните предрасуди и недоразбирања кои би можеле да настанат во потрадиционалните правни поставки. Денес, арбитражата е порелевантна од кога било, особено во контекст на глобализацијата и зголемувањето на прекуграничните трансакции. Меѓународната деловна заедница често се потпира на арбитражата за нејзината предвидливост и ефективност во решавањето спорови низ различни држави. Покрај тоа, еволуцијата на дигиталната технологија, исто така, воведе нови можности и предизвици во арбитражните практики, како што се виртуелните сослушувања и употребата на дигитални докази.

Неодамнешните случувања, ги истакнаа прашањата поврзани со арбитражата, вклучително и дебатите за транспарентноста на процесот и потенцијалот за нееднаква преговарачка моќ да влијае на првичниот договор за арбитража, особено во сценаријата за потрошувачи и вработување. Како одговор, некои држави ги ревидираа своите закони за арбитража за да ја зголемат правичноста и пристапноста, а меѓународните тела продолжуваат да работат на стандардизирани практики кои обезбедуваат ефективност и интегритет на арбитражата како метод за решавање спорови. Арбитражата често се смета за нејзината ефикасност, особено во однос на заштедата на време и трошоци во споредба со традиционалните судски спорови. Времето и ефективноста на трошоците на арбитражата може да бидат критичен

[36] Rubino-Sammartano, M. (2014). *International arbitration law and practice*. Juris Publishing, Inc..
[37] Paulsson, J. (2011). Arbitration in three dimensions. *International & Comparative Law Quarterly*, *60*(2), 291-323.

фактор за страните да го изберат овој метод на решавање спорови, особено во комерцијалните спорови каде што е неопходно брзо решавање за непречено да се продолжи деловното работење.

Една од основните предности на арбитражата во однос на судските спорови е потенцијалот за побрзо решавање. Судовите често имаат пренатрупани распореди, со месеци, па дури и години пред да се реши случајот. Арбитражата, пак, може да се закаже веднаш штом страните се подготвени и арбитерот е достапен. Процесот дополнително се забрзува со ограниченият опсег на откривање и поедноставените правила на докази, кои го намалуваат времето поминато на процедурални прашања.[38] Бидејќи арбитражата вообичаено завршува со одлуката на арбитражата, без можност за продолжен жалбен процес, конечноста на арбитражата може да дојде многу побрзо отколку во судскиот систем. Иако арбитражата може да биде скапа, честопати излегува дека е поевтина од судските спорови. Главните трошоци поврзани со арбитражата вклучуваат такси за арбитри, трошоци за место на одржување и правни такси. Сепак, рационализираниот процес го намалува времетраењето на потребното правно застапување, а со тоа потенцијално ги намалува вкупните правни трошоци. Исто така, ограниченият процес на откривање во арбитражата ја избегнува обемната - и скапа - размена на документи и други докази типични во судските постапки[39]. Овие елементи комбинирани може да резултираат со значителни заштеди на трошоците за вклучените страни.

Понатаму, приватната природа на арбитражата помага во зачувување на деловните односи до одреден степен, што може да се гледа како аспект за заштеда на трошоците индиректно. Избегнувањето на формалностите и јавната контрола на судските постапки може да ја спречи ерозијата на добрата волја и партнерствата во бизнисот, што е нематеријална, но вистинска придобивка. Арбитражата е високо ценета поради нејзината процедурална флексибилност, која им овозможува на спорните страни да го прилагодат процесот за да одговара на нивните специфични потреби. Оваа флексибилност се манифестира на неколку начини, од кои секој

[38] Kirby, J. (2015). Efficiency in international arbitration: Whose duty is it?. *Journal of International Arbitration*, *32*(6).
[39] Moza, A., & Paul, V. K. (2017). Review of the effectiveness of arbitration. *Journal of Legal Affairs and Dispute Resolution in Engineering and Construction*, *9*(1), 03716002.

придонесува за жалбата на арбитражата како корисничка и приспособлива алтернатива на конвенционалните судски спорови.

Страните во арбитражата имаат можност да изберат арбитри кои имаат специфична експертиза релевантна за предметот во спор. Ова е особено корисно за покомплицирани технички или деловни прашања каде што специјализираното знаење е од клучно значење за правична и информирана одлука. Способноста да се избере стручен арбитер гарантира дека одлучувачот ги разбира нијансите на случајот, што не е секогаш гарантирано на суд.[40] За разлика од ригидните процедури на судски спорови, арбитражата им овозможува на страните да се договорат за многу аспекти од арбитражниот процес. Странките можат да одлучуваат за правилата за докажување, времето на постапката и форматот на расправата.[41]

Страните можат да изберат погодно место и јазик на арбитража, што е особено поволно во меѓународните спорови. Ова прилагодување може да ги избегне јазичните бариери и правни сситеми, правејќи го процесот помазен и поефикасен.[42] Иако не е строго процедурална, доверливата природа на арбитражата е флексибилна карактеристика што многу страни ја сметаат за привлечна. Способноста да се чуваат постапките и резултатите во приватност може да биде од клучно значење за компаниите кои се загрижени за односи со јавноста или чувствителни информации. Процедуралната флексибилност на арбитражата овозможува таа да биде приспособлива и привлечна опција за многу видови спорови. Оваа флексибилност, комбинирана со времето и ефикасноста на трошоците, ја прави арбитражата привлечен избор за страните кои бараат механизам за разрешување кој може да се прилагоди на нивните специфични потреби, притоа избегнувајќи ги одложувањата, трошоците и сложеноста на традиционалните судски спорови.

Табела бр.2. Силни и слаби страни на арбитражата

СИЛНИ СТРАНИ НА АРБИТРАЖАТА	**СЛАБИ СТРАНИ НА АРБИТРАЖАТА**

[40] Slate, W. K. (2010). Cost and time effectiveness of arbitration. *Contemp. Asia Arb. J.*, *3*, 182.
[41] Idem
[42] Idem

Доверливост – Арбитражата се одвива приватно, што е важно за заштита на деловни тајни и углед.	Недостаток на транспарентност – Приватноста може да сокрие неправилности или да оневозможи јавна одговорност.
Брзина – Во споредба со судските спорови, арбитражата често овозможува побрзо решавање.	Високи трошоци – Таксите за арбитри и институции може да бидат повисоки од оние во судска постапка.
Флексибилност – Страните можат да изберат арбитри, правила и постапка прилагодена на нивните потреби.	Ограничена можност за жалба – Одлуките се конечни, што може да биде проблематично ако се појави неправедност.
Експертско одлучување – Арбитрите обично се експерти во областа поврзана со спорот.	Зависност од добар договор – Нејасна арбитражна клаузула може да создаде правна несигурност.
Меѓународна извршност – Одлуките се признаени и извршливи во повеќе од 170 земји преку Њујоршката конвенција.	Оспорување на извршноста – Судовите може да ја блокираат одлуката врз основа на јавна политика или процедурален пропуст.
Процедурална автономија – Можност за целосна контрола врз времето, јазикот и формата на постапката.	Ризик од пристрасност – Повторен избор на истите арбитри може да предизвика сомнежи за непристрасност.
Погодна за меѓународни спорови – Нуди неутрална основа за страни од различни правни системи.	Непредвидливост во домашните судови – Во одредени држави, арбитражните одлуки се потешко извршливи.
Конечност – Одлуката е обврзувачка и затвора спорови без продолжени жалбени процеси.	Недостаток на правни преседани – Како и медијацијата, арбитражата не придонесува за развој на судската пракса.

Правичноста на арбитражниот процес во голема мера се потпира на неутралноста и непристрасноста на арбитрите. Овој фундаментален принцип е она што влева доверба во арбитражата како остварлива алтернатива на судските спорови. Од арбитрите се очекува да дејствуваат без пристрасност, да ги третираат сите страни подеднакво и да понудат правична расправа. Обезбедувањето на непристрасноста на арбитрите започнува со процесот на селекција. Страните често имаат можност да изберат арбитер кој не само што е експерт во соодветната област, туку и се смета за неутрален за сите вклучени страни. Арбитражните институции, играат клучна улога во одржувањето на оваа неутралност со обезбедување на списоци на проверени арбитри кои се препознаени за нивниот интегритет и непристрасност.Стандардите и очекувањата за арбитрите вообичаено се поставени високо, регулирани со различни етички кодекси и правила утврдени од арбитражните институции. Овие правила бараат од арбитрите да ги откријат сите околности што може да предизвикаат оправдани сомнежи во однос на нивната непристрасност или независност. Секој потенцијален конфликт на интереси мора да им се открие на страните пред да биде назначен арбитерот, дозволувајќи приговори доколку постојат согледани предрасуди. Оваа транспарентност е клучна за одржување на довербата во арбитражниот процес.И покрај овие мерки на претпазливост, може да се појави загриженост за пристрасност, особено во сценарија каде што арбитри често се назначуваат од истите спротивставени страни или адвокатски фирми, што може да доведе до перцепирани повторени сојузи. Ваквите грижи се решаваат со механизми во рамките на арбитражната рамка кои овозможуваат оспорување и замена на арбитри доколку се презентираат докази за пристрасност. Овие мерки обезбедуваат арбитражниот процес да остане колку што е можно фер, иако тие во голема мера се потпираат на будноста на страните и на етичките стандарди што ги поддржуваат самите арбитри.

Една од најценетите карактеристики на арбитражата е нејзината доверливост. Приватната природа на арбитражниот процес е особено привлечна за страните кои се загрижени за јавното изложување на чувствителни информации или потенцијалните деловни последици од јавен спор. Доверливоста може да ги заштити сопственичките информации, трговските тајни и да одржува комерцијални односи со тоа што споровите и нивните детали ќе ги држи подалеку од очите на јавноста. Овој аспект на арбитражата, може да го намали медиумскиот надзор што може да влијае на јавната

перцепција и однесувањето на клиентите.[43] Сепак, доверливоста на арбитражата понекогаш може да дојде во конфликт со потребата за транспарентност и јавна одговорност, особено во случаи кои вклучуваат јавен интерес или права на потрошувачите. Критичарите тврдат дека приватната природа на арбитражата може да ги заштити погрешните практики од јавен надзор и да го ограничи развојот на правни преседани, кои обично придонесуваат за еволуцијата на правото. Овој недостаток на транспарентност често се посочува како недостаток на арбитражата, особено во ера кога корпоративната одговорност се повеќе се бара од јавноста и регулаторните тела. Урамнотежувањето на доверливоста со потребата за транспарентност е деликатна задача. Некои арбитражни правила и закони бараат да се обелоденат одредени аспекти на арбитражниот процес, како што е фактот дека настанала арбитража, заедно со исходот или пресудата. Ваквите обелоденувања често се ограничени за да се осигура дека доверливоста на материјалната постапка не е целосно поткопана. Во одредени дрќави и случаи, како што е арбитражата за инвестирање, постапките може да бидат делумно или целосно отворени за јавноста за да се заштитат од прикривање на информации кои би можеле да влијаат на јавните интереси.

1.3.2.1 Институционална наспроти ад-хок арбитража

Арбитражата е една од најформализираните и правно најсилните форми на алтернативно решавање спорови (АРС), особено во комерцијален и меѓународен правен однос. За разлика од медијацијата, каде што неутрална страна го олеснува преговарањето без да наметнува одлука, арбитражата вклучува неутрален арбитер - или панел арбитри - кој донесува одлука која обично е обврзувачка.. [44]Постојат две главни форми на арбитража: институционална арбитража и ад-хок арбитража. Тие се разликуваат во однос на администрацијата, процедуралната структура, рамки за спроведување, импликациите на трошоците и соодветноста за одредени видови спорови.

[43] Riepin, P. (2020). *Principle of transparency in arbitration* (Doctoral dissertation, Vilniaus universitetas.).
[44] Born, G. B. (2021) *International Commercial Arbitration*. 3rd ed. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International.

1.3.2.2 Институционална арбитража

Институционалната арбитража се однесува на арбитража водена од призната арбитражна институција. Овие институции обезбедуваат однапред воспоставен сет на процедурални правила, управуваат со логистиката на случаите и понекогаш нудат панели од одобрени арбитри. Најистакнатите примери ги вклучуваат Меѓународната трговска комора (ICC), Лондонскиот суд за меѓународна арбитража (LCIA), Американската арбитражна асоцијација (AAA) и Постојаниот суд за арбитража (PCA).

Примарната предност на институционалната арбитража лежи во процедуралната предвидливост и административната поддршка. Институциите обично се справуваат со логистички прашања како што се назначувања на арбитри, рокови, размена на документи и комуникација меѓу страните.[45] Оваа поддршка ги минимизира процедуралните одложувања и несигурности, особено во сложени или меѓународни случаи со висока вредност. Покрај тоа, институционалните правила често вклучуваат стандардни одредби кои се однесуваат на празнините во арбитражните договори – на пример, како да се постапи ако страните не можат да се договорат за арбитер.[46]

Меѓутоа, институционалната арбитража не е без ограничувања. Главен меѓу нив е цената. Административните такси и таксите за регистрација можат да бидат значителни, особено во спорови кои вклучуваат големи суми или повеќе страни. Критичарите, истакнаа дека институциите можат да бидат бавни и претерано бирократски, особено ако страните не се согласуваат за процедурални прашања што се надвор од правилата. Процесот може да стане помалку флексибилен од планираното поради почитување на деталните институционални упатства.

1.3.2.3 Ад-хок арбитража

Спротивно на тоа, ад-хок арбитражата не е управувана од формална институција. Самите странки се согласуваат за процедуралните правила, изборот на арбитри и локацијата и спроведувањето на постапката. Овој пристап им дава

[45] Redfern, A. and Hunter, M. (2009) *Law and Practice of International Commercial Arbitration*. 5th ed. London: Sweet & Maxwell.
[46] Lew, J. D. M., Mistelis, L. A. and Kröll, S. M. (2003) *Comparative International Commercial Arbitration.* The Hague: Kluwer Law International.

значителна автономија на спорните и дозволува процесот да се приспособи за да одговара на нивните специфични потреби.[47] Ад-хок арбитражата често се спроведува според утврдени процедурални рамки како што се арбитражните правила на УНЦИТРАЛ, кои обезбедуваат широко прифатена структура без потреба од институционален надзор.[48]

Една од главните придобивки на ад-хок арбитражата е заштедата на трошоците. Со елиминирање на административните такси и институционалната бирократија, спротивставени страните честопати можат поекономично да ги решаваат споровите. Овој модел е особено привлечен за спорови меѓу држава-држава, конфликти во индустријата или случаи кога страните имаат значително искуство со арбитражни процеси. Меѓутоа, ад-хок арбитражата поставува неколку предизвици. Без институција која ќе ги надгледува крајните рокови, назначувањата или процедуралните конфликти, споровите може да се одложат или заглават - особено ако едната страна е некооперативна или опструктивна. Постои поголем ризик од недоследност, особено во прекугранични случаи кои вклучуваат различни правни традиции или очекувања. Во отсуство на рамка за извршување или ако арбитражниот договор нема јасност, дури и најаргументираната одлука може да се соочи со бариери за извршување.

Некои правни научници, изразија загриженост за транспарентноста и надзорот во ад-хок арбитражата, особено во режимите за решавање спорови меѓу инвеститори и држави (ISDS). Отсуството на институционален мониторинг може да го отежне обезбедувањето на правилен процес и рамнотежа меѓу партиските интереси, што е особено критично кога е во прашање јавната политика [49]. Изборот помеѓу институционална и ад-хок арбитража зависи од специфичните потреби на страните, природата на спорот во кој се појавува арбитражата. Додека институционалната арбитража обезбедува процедурална сигурност и сила на извршување, ад-хок

[47] Gaillard, E. and Savage, J. (1999) *Fouchard, Gaillard, Goldman on International Commercial Arbitration*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International.
[48] UNCITRAL. (2013) *UNCITRAL Arbitration Rules*. Vienna: United Nations Commission on International Trade Law.
[49]UNCTAD. (2020) *World Investment Report 2020: International Production Beyond the Pandemic*. Geneva: United Nations Conference on Trade and Development.

арбитражата нуди послаба и потенцијално поефикасна алтернатива - под услов двете страни да соработуваат и да имаат добро изготвена арбитражна клаузула.

1.3.2.4 Правни ефекти и извршување

Една од дефинирачките карактеристики на арбитражата - особено за разлика од другите форми на алтернативно решавање спорови - е обврзувачката природа на арбитражните одлуки и структурираниот правен режим за нивно извршување. Додека резултатите од медијацијата или преговарањето може да зависат од доброволното усогласување или да бараат формализирање од страна на судовите за да биде извршно, арбитражата произведува одлука која, според повеќето правни системи, има иста тежина како и конечната судска пресуда. Оваа карактеристика ја поставува арбитражата уникатно на пресекот на приватното решавање на спорови и јавното правно спроведување, поставувајќи важни теоретски и практични прашања за опсегот, легитимноста и ограничувањата на арбитражните овластувања.

1.3.2.5 Обврзувачка природа на арбитражни одлуки

Арбитражните одлуки се стандардно конечни и обврзувачки. Овој принцип не е само договорно заснован - што произлегува од првичниот договор на страните за арбитража - туку е поддржан и од меѓународни правни рамки и национални арбитражни статути.[50] Страните се согласуваат, честопати однапред, да ја прифатат одлуката на арбитерот како конечна и да се откажат од парницата за основаноста на спорот.

Конечноста на арбитражните одлуки ја одразува основната теоретска напнатост во арбитражниот дискурс: ефикасност наспроти преиспитливост. Од една страна, арбитражата се цени поради нејзината способност да дава брзи, конечни резултати без жалба. Од друга страна, критичарите тврдат дека недостатокот на суштински апелационен преглед предизвикува загриженост за правичноста и правната точност, особено во сложените спорови кои вклучуваат суштинско правно

[50] Born, G. B. (2021) *International Commercial Arbitration.* 3rd ed. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International.

толкување или јавни интереси.[51] Моделот на Законот за меѓународна трговска арбитража на УНЦИТРАЛ (1985 година, изменет 2006 година) го кодифицира овој принцип на конечност со ограничување на основите на кои може да се укине арбитражната одлука. Овие основи се тесни и во голема мера процедурални: недостаток на соодветна постапка, пречекорување на системи или прекршување на јавната политика. Суштински преглед генерално не е дозволен, дизајн кој ја зајакнува арбитражната автономија, но ја ограничува способноста на националните судови да ги поправат потенцијалните грешки.[52]

1.3.2.6 Правно извршување и улогата на Њујоршката конвенција

Можеби најважната правна рамка што го поддржува легитимитетот на арбитражата и глобалниот дострел е Конвенцијата на Обединетите нации за признавање и извршување на странски арбитражни одлуки (1958) - вообичаено наречена Њујоршка конвенција. Тој е ратификуван од над 170 земји и обезбедува речиси универзална правна основа за извршување на арбитражни одлуки преку границите.[53]

Според Конвенцијата, судовите во државите договорнички се обврзани да ги признаат и спроведуваат арбитражните одлуки, предмет само на ограничен сет на исклучоци - како што е неспособноста на една страна, неважечки арбитражни договори, несоодветно известување или прекршување на јавната политика. Оваа предвидливост и дава значајна предност на арбитражата во однос на судските спорови во прекугранична смисла, каде што извршувањето на домашната судска пресуда во странски правни системи може да биде многу понеизвесно. Њујоршката конвенција, како процедурален и теоретски инструмент, го отелотворува принципот на меѓународна судска соработка во приватното право. Таа ја издигнува арбитражата од договорен аранжман во транснационален механизам на пресудување, поддржан од државните институции. Овој хибриден лик - приватен по потекло, но јавен во

[51] Park, W. W. (2012) 'Arbitrators and Accuracy', in Rogers, C. and Alford, R. (eds.) *The Future of Investment Arbitration*. Oxford: Oxford University Press, pp. 153–178.
[52] UNCITRAL. (2013) *UNCITRAL Arbitration Rules*. Vienna: United Nations Commission on International Trade Law.
[53] Van den Berg, A. J. (1981) *The New York Arbitration Convention of 1958*. Deventer: Kluwer Law and Taxation Publishers.

спроведувањето - беше предмет на опсежна теоретска дебата.[54] Додека некои научници ја слават арбитражата како форма на глобален правен плурализам, други се прашуваат дали приватното решавање на спорови, дури и кога е спроведено од страна на државите, може целосно да го замени јавното судење - особено кога се вклучени човековите права или регулаторниот надзор.[55]

1.3.2.7 Признание и предизвици на арбитражните одлуки

И покрај оваа глобална инфраструктура, арбитражните одлуки не се имуни на судската контрола. Повеќето системи им дозволуваат на страните да го оспорат или да се спротивстават на извршувањето на пресудата под специфични околности, често наведени во домашното законодавство за арбитража или во согласност со член V од Њујоршката конвенција. Заедничка основа за отпор на извршувањето е дека наградата ја нарушува јавната политика. Иако овој концепт е намерно нејасен за да се приспособат на домашните правни вредности, тој може да стане извор на правна несигурност и пазарење на форуми. Во одредени системи, исклучоците од јавната политика се повикани за да се негира спроведувањето на наградите што се во спротивност со локалната заштита на трудот, еколошките регулативи или антикорупциските статути[56]. Ова воведува одреден степен на непредвидливост што ја предизвикува униформноста што Конвенцијата сака да ја воспостави.

1.4 Алтернативното решавање на спорови во фунција на зголемена ефикасност

Алтернативното решавање спорови се повеќе се препознава не само како механизам за решавање конфликти, туку и како стратешки инструмент за соочување со некои од највкоренетите неефикасности во современите правосудни системи. Со оглед на тоа што судските системи ширум светот страдаат од недоволно финансирање, заостанати случаи и сложеност на процедурата, механизмите за АРС - особено медијацијата, арбитражата и помирувањето - се појавија како прагматични

[54] Gaillard, E. and Savage, J. (1999) *Fouchard, Gaillard, Goldman on International Commercial Arbitration*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International.
[55] Teubner, G. (1983) 'Substantive and Reflexive Elements in Modern Law', *Law & Society Review*, 17(2), pp. 239–285.
[56] Bermann, G. A. (2017) *Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards: The Interpretation and Application of the New York Convention by National Courts*. Berlin: Springer.

алатки за ублажување на притисокот врз судските институции, истовремено подобрувајќи ја пристапноста и достапноста на правдата. На тој начин, ефикасноста и намалувањето на трошоците станаа дефинирачки предности на АРС, поткрепени и со емпириски докази и со теоретско оправдување.

Теоретски, АРС го промовира она што Cappelletti и Garth го нарекоа „хоризонтална експанзија на правдата“, овозможувајќи му на поширокатa популација да пристапи до правни лекови без нужно да влезе во формалната судница. Судските спорови често се карактеризираат со ригидни процедури, задолжителни поднесувања, скапо адвокатско застапување и судски тесни грла, кои се особено оптоварени за поединците и малите бизниси.[57] АРС заобиколува многу од овие структурни карактеристики, нудејќи понеформален, партиски управуван процес кој ја намалува зависноста од правните професионалци и судската инфраструктура. Во оваа смисла, АРС не е само додаток на судовите; таа работи како независна точка за пристап до правдата за оние кои се недоволно услужени од формалните правни системи.

Од економска перспектива, разликата во трошоците помеѓу АРС и судски спорови е добро документирана. Според истражувањето на Hodges, Vogenauer и Tulibacka, судските спорови честопати наметнуваат непропорционални товари на странките во однос на паричната вредност на побарувањето, особено во прекугранични комерцијални контексти.[58] Тие посочуваат дека трансакциските трошоци за спроведување на правдата преку традиционалните парници често ги надминуваат реалните придобивки од добивањето на случајот. Спротивно на тоа, медијацијата и арбитражата нудат рационализирани процеси кои ги минимизираат процедуралните трошоци, ги намалуваат правните трошоци и го ограничуваат времето потребно за решавање. Оваа ефикасност се постигнува преку флексибилно закажување, намалени обврски за откривање и пократки временски рокови од иницирање до решавање.

Во многу правни системи, АРС е исто така институционализирана на начини кои промовираат системска ефикасност. Програмата за реформа на граѓанското правосудство во Хонг Конг им наложи на странките во граѓанските случаи да се

[57] Cappelletti, M. and Garth, B. (1978) *Access to Justice: A World Survey. Vol. 1*. Alphen aan den Rijn: Sijthoff & Noordhoff.
[58] Hodges, C., Vogenauer, S. and Tulibacka, M. (2009) *The Costs and Funding of Civil Litigation: A Comparative Perspective*. Oxford: Oxford University Press.

обидат да посредуваат пред да се обратат на суд. Истражувањето на Луи (2016) покажа дека политиката не само што го ублажува обемот на работа на судството, туку доведе до заштеди на трошоците за државата, а со тоа ги зајакнува фискалните предности на АРС и на индивидуално и на институционално ниво. Слични реформи беа имплементирани во Сингапур, каде што центрите за правда во заедницата и задолжителното посредување пред судење значително го намалија бројот на случаи кои завршуваат целосно.[59] Овие примери одразуваат поширок тренд кон вградување на АРС во формалните судски системи за да се оптимизираат перформансите и пристапноста.

Дури и во системи каде што АРС останува доброволно, има се повеќе докази дека страните ги претпочитаат овие методи поради нивните компаративни предности во трошоците. Студијата на Менкел-Медоу покажа дека и приватните поединци и корпоративните ентитети се повеќе гледаат на медијацијата и арбитражата како не само подостапни, туку и попредвидливи во однос на финансиските резултати. [60]За разлика од судските спорови, кои се предмет на непредвидливи одложувања и ескалации на трошоците, постапките за АРС им овозможуваат на странките да ги предвидат трошоците и поефикасно да ги распределат ресурсите. Оваа предвидливост е особено ценета во комерцијални и градежни спорови, каде што неизвесноста може да доведе до договорна несигурност и пролонгиран економски ризик. Понатаму, АРС придонесува за ефикасноста на процесот преку намалување на административните оптоварувања на судството. Во многу земји, судовите се преполни со помали граѓански барања кои би можеле да се решат поцелисходно преку дијалог или неутрално олеснување. Студијата од 2018 година, спроведена од Светската банка и Хашкиот институт за иновации на правото (HiiL) откри дека во земји како Кенија и Бангладеш, малите побарувања сочинуваат над 60% од граѓанскиот документ. Имплементацијата на механизмите за АРС засновани во заедницата во овие региони не само што го намали бројот на нерешени судски случаи, туку и го подобри задоволството на граѓаните од правосудниот систем.[61]

[59] Yong, P. (2017) 'Court-Annexed Mediation in Singapore: Strengthening Access to Justice', *Asian Dispute Review*, 19(2), pp. 58–65.
[60] Menkel-Meadow, C. (2011). Peacemaking: Lessons from the Past, Visions for the Future. Penn State Law Review, 108(1), 1–25.
[61] HiiL (Hague Institute for Innovation of Law). (2018). *Justice Needs and Satisfaction in Bangladesh and Kenya: National Surveys*. The Hague: HiiL. https://www.hiil.org

Ефикасноста произлегува и од приспособливоста на АРС на дигитални средини. Решавањето спорови преку Интернет, технолошка еволуција на традиционалниот АРС, им овозможува на страните да ги решаваат конфликтите од далечина, често асинхроно и со минимални процедурални триење. Платформите за ODR, како што се Модриа и Матерхорн, покажаа дека технологијата може дополнително да ја компресира временската рамка за решавање на спорови, истовремено нудејќи значителни заштеди на трошоците. Надвор од индивидуалните спорови, АРС придонесува за економска ефикасност на макро ниво преку поттикнување побрзо решавање на спорови во комерцијалните сектори. Ова е особено очигледно во меѓународната арбитража, која стана стандарден механизам за решавање на споровите за прекугранична трговија и инвестиции. Бизнисите сè повеќе ја ценат арбитражата поради нејзината способност да избегнува правни пречки, да ја намали правната изложеност и да понуди доверливост во чувствителните комерцијални прашања. Според извештајот на PricewaterhouseCoopers и Queen Mary University (2018), 92% од корпорациите претпочитале меѓународна арбитража наместо судски спор за прекугранични спорови, наведувајќи ја трошковната ефикасност како една од главните причини.[62]

Ефективноста на АРС го подобрува капиталот. Во системите каде што формалните правни процедури се премногу скапи, маргинализираните популации често се ефективно исклучени од правдата. Извештајот на ОЕЦД од 2020 година забележа дека групите со пониски приходи и ранливите популации доживуваат непропорционални бариери за правни средства, често поради недостапноста на правното застапување и пропцедурите .[63] АРС, нудејќи пониски трошоци за влез и помалку процедурални барања, го израмнува полето за игра и ја зголемува инклузивноста. Овој аспект на АРС силно резонира со концептот на Amartya Sen за „вистински слободи“, сугерирајќи дека правдата не се однесува само на правата во теоријата, туку и на реалните способности за остварување на тие права во пракса.[64]

[62] Mistelis, L.A. (2009). *Arbitration: Modern Perspectives and Practices*. In: *The Cambridge Companion to International Arbitration*. Cambridge: Cambridge University Press.
[63] OECD. (2020). *Equal Access to Justice for Inclusive Growth: Putting People at the Centre*. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/597f5b7f-en
[64] Sen, A. (2009). *The Idea of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

1.5 Концептот за пристап до правдата

Концептот за пристап до правдата претрпе значајна теоретска и практична еволуција, проширувајќи се од тесен процедурален поим до повеќедимензионален принцип кој ги опфаќа правните, социјалните и економските димензии. Традиционално, пристапот до правдата беше изедначен со пристапот до формалниот судски систем - право да се поднесе тужба пред непристрасен судија и да се добие правично сослушување. Овој класичен либерален поглед ја нагласи важноста на еднаквоста пред законот и обврската на државата да обезбеди судски механизми за решавање на спорови.[65] Сепак, дури и во оваа традиционална рамка, ограничувањата на судскиот систем станаа очигледни. Правните системи често работат со процедурална сложеност, високи трошоци и формализам што отуѓува многу обични граѓани. Галантер славно опиша како „повторливите играчи“ - оние со правна софистицираност и ресурси - имаат тенденција да поминуваат подобро во судските спорови во споредба со „еден-стрелците“ кои се обесправени поради недостаток на блискост, време и застапеност.[66] Така, формалниот пристап не мора да се претвори во суштинска правда или правични резултати.

Понатаму, формалниот правен процес често е недостапен во практична смисла. Трошоците поврзани со правното застапување, временската природа на судските спорови и географските или логистичките бариери непропорционално влијаат на ранливите групи, вклучувајќи ги индивидуите со ниски приходи, малцинствата, жените и руралното население. Пристапот до правдата во оваа традиционална форма претпоставува дека правниот процес е неутрален и правичен, но сепак системските предрасуди и нееднаквата моќ често ја поткопуваат оваа претпоставка (Род, 2004). Како што правните системи се соочија со овие ограничувања, научниците и креаторите на политики почнаа да се залагаат за пошироки, поинклузивни сфаќања за пристапот до правдата. Тие вклучуваат процедурална правичност, законско овластување и отстранување на системските бариери за учество.

[65] Mauro Cappelletti & Garth, B. (1978). Access to Justice: A World Survey (Vol. 1). Sijthoff & Noordhoff.
[66] Galanter, M. (1974). *Why the "Haves" Come Out Ahead: Speculations on the Limits of Legal Change*. Law & Society Review, 9(1), 95–160.

1.5.1 Дефинирање

Традиционалните дефиниции за пристап до правдата првенствено се фокусираа на способноста на поединецот да се повика на судскиот процес за да ги спроведе или брани своите права. Ова гледиште претпоставува линеарна врска помеѓу судовите, правото и правдата, во кои судењето што го обезбедува државата е основ на правната заштита. Вкоренет во либералниот легализам, овој модел често се фокусира на формални права: право на правично судење, правно застапување, пристап до правни лекови и еднаков третман пред законот. [67]

Историски гледано, судството се смета за врвен форум за решавање спорови и за спроведување на правата. Во овој модел, правдата се постигнува кога неутрален арбитар непристрасно го применува законот, следејќи ги кодифицираните правила и процедури. Како резултат на тоа, правните системи ја нагласија процедуралната регуларност и формалните заштитни мерки како што се правото на бранител, правична постапка и јавни расправи.

Овој модел, има тенденција да ги фаворизира оние со правна писменост и ресурси. Како што објасни Галантер во неговата клучна работа на тема „Зошто „излегоа“ напред“, поединците или институциите со постојано изложување на правниот систем - како осигурителните компании, владините агенции или корпоративните странки - развиваат експертиза, односи и тактики што им даваат структурна предност.[68]

Друга фундаментална критика е дека судскиот модел на правда дава приоритет на пресудувањето пред другите вредности како што се обновувањето, учеството или одговорноста. Во правните системи со голем обем, ефикасноста често ја надминува суштинската правичност. Заостанатите предмети, преоптовареноста на судството и процедуралниот формализам ги претвораат судниците во механизирани системи кои ги обработуваат случаите, а не решаваат човечки конфликти. Според Sandefur, за многу луѓе - особено за парничарите со ниски приходи - навигацијата во судските

[67] Zuckerman, A.A.S. (1999). *Civil Justice in Crisis: Comparative Perspectives of Civil Procedure*. Oxford: Oxford University Press.
[68] Galanter, M. (1974). *Why the "Haves" Come Out Ahead: Speculations on the Limits of Legal Change*. Law & Society Review, 9(1), 95–160.

постапки е помалку за утврдување права, а повеќе за преживување на збунувачка и застрашувачка бирократија.[69]

Географијата на правдата останува нерамна. Многу системи страдаат од просторни нееднаквости во правната инфраструктура. Судовите може да бидат физички оддалечени од руралните или маргинализираните заедници, или да имаат недоволно ресурси до точка каде што дури и основните правни услуги се одложуваат или не се дозволуваат. Ова е особено точно во земјите во развој или пост-конфликтните општества, каде што судството може да нема финансирање, независност или капацитет. Во такви контексти се појавија иницијативи за правно зајакнување и параправни програми за да ја пополнат празнината што ја остават државно-центричните модели на правда .[70] Овие напори се вкоренети во идејата дека пристапот до правдата мора да оди подалеку од физичкиот пристап до судовите - треба да вклучува овозможување на луѓето да го разберат, користат и обликуваат законот во нивниот секојдневен живот.

Од нормативна перспектива, традиционалната дефиниција беше оспорена поради нејзината имплицитна претпоставка дека државата е единствениот легитимен обезбедувач на правдата. Ова е особено тесно гледиште, со оглед на постоењето на обичајни, религиозни и правосудни системи засновани на заедницата низ целиот свет. Иако таквите механизми варираат во голема мера по квалитет и правичност, тие сепак исполнуваат важна улога во контексти каде што државните институции се отсутни, недоверливи или недоволни. Програмата „Правда за сиромашните“ на Светска банка, откри дека во многу региони, неформалните системи решаваат до 80% од споровите. Игнорирањето на овие реалности ја прави нецелосна секоја формалистичка теорија за пристап до правдата. Понатаму, концептот на правни потреби значително еволуираше. Раните студии како што е извештајот Патишта до правдата од 1999 година на Хејзел Ген во ОК, откри дека правните проблеми на повеќето луѓе не започнуваат со адвокатите, туку со секојдневните искуства - неисплатени плати, станбени спорови, семејно насилство или долгови. Овие проблеми често се испреплетени со социјалните и економските ранливости. Така, пристапот до правдата

[69] Sandefur, R. L. (2014) ‘Access to Civil Justice and Race, Class, and Gender Inequality’, *Annual Review of Sociology*, 40, pp. 105–130.
[70] Golub, S. (2003) *Beyond Rule of Law Orthodoxy: The Legal Empowerment Alternative*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.

мора да биде поврзан со поширок цели на политиката како што се социјалното вклучување, човечкиот развој и ублажувањето на сиромаштијата[71].

1.5.2 Институционални и нормативни предизвици за унапредување на пристапот до правда

Обезбедувањето правда не е само прашање на закон, туку е длабоко испреплетено со институционалното однесување, социјалниот контекст и системската нееднаквост. Судовите и правните институции, иако се прикажани како неутрални арени, честопати одразуваат вградени пристрасности што маргинализираат одредени заедници. Емпириските студии долго време документираат дека правните исходи имаат тенденција да им се додворуваат на играчите што се повторуваат - корпорации, државни институции и богати странки во спорот - кои поседуваат не само финансиски средства, туку и знаење за ефикасно управување со сложени судски процеси. Теоријата на Галантер за „единечни играчи“ наспроти „играчи што се повторуваат“ нагласува како оние што редовно се вклучуваат во правниот систем развиваат структурни предности во однос на правното застапување, процедуралната стратегија и пристапот до неформални мрежи во рамките на правосудниот систем[72].

Овие нееднаквости често се влошуваат од поширок модели на дискриминација, особено против лица со ниски приходи, расни малцинства, жени и домородно население. Истражувањата од повеќе дрќави покажуваат дека судските одлуки и процедуралните олеснувања имаат тенденција да ги фаворизираат доминантните општествени групи, честопати под маската на примена на „објективно“ правно расудување. Затоа, претпоставката за неутралност во донесувањето правни одлуки е сè повеќе оспорувана од научниците и активистите. Според Грин, довербата во институциите е значително помала кај расните и етничките малцинства, особено кога судовите историски дејствувале како агенти на исклучување, а не како надомест[73]. Во многу случаи, странките во спорот од маргинализирани средини не очекуваат правда од формалните институции и затоа целосно ги избегнуваат.

[71] Yong, P. (2017) ‘Court-Annexed Mediation in Singapore: Strengthening Access to Justice’, *Asian Dispute Review*, 19(2), pp. 58–65.
[72] Galanter, M. (1974). Why the "Haves" Come Out Ahead: Speculations on the Limits of Legal Change. *Law & Society Review*, 9(1), 95–160.
[73] Greene, S.S. (2015). Race, Class, and Access to Civil Justice. *Iowa Law Review*, 101, 1263–1313.

Дополнително, судската дискреција - иако е наменета како алатка за правично донесување одлуки - може да стане вектор на субјективна пристрасност кога е недоволно проверена од механизмите за транспарентност. Овој проблем се влошува во некои рпавни сситеми на кои им недостасува судска разновидност, каде што судиите често се избираат од елитни социо-економски средини. Сандефур тврди дека оваа форма на „дискрециона нееднаквост“ води до неконзистентни исходи и ја еродира перцепцијата за праведност кај јавноста[74]. Понатаму, јазичните бариери, прилагодувањата на лицата со попреченост и недостатокот на културно соодветна правна поддршка ги спречуваат сите популации смислено да учествуваат во правните процеси.

Друг слој на институционална и нормативна сложеност лежи во сферата на правната свест и јавната перцепција. Многу заедници, особено во руралните и сиромашните средини, работат со ограничено разбирање на нивните законски права или достапни правни лекови. Претпоставката дека поединците автономно ќе бараат правна заштита кога ќе бидат оштетени е фундаментално погрешна во контексти каде што недовербата во судството е длабока. Всушност, теренската работа на Андерсон во земјите со ниски приходи покажа дека сиромашните често ги сметаат судовите за ирелевантни или предаторски, поврзувајќи ги со корупција, казнување или конфликт на елити, наместо со решавање[75]. Во правните системи со ограничен досег и јавно образование, самиот правосуден систем е туѓ за заедниците на кои треба да им служи. Правната свест често е производ на одржлив граѓански ангажман и образовна инфраструктура - елементи кои многу недостасуваат во многу транзициски или поставторитарни држави. Покрај тоа, каде што правните процедури се контрадикторни и доминирани од легалисти, психолошките трошоци за ангажман можат да бидат пречка. Како што тврдат Беќирај и Мекнамара, пристапот до правдата не само што мора да ја земе предвид институционалната достапност, туку и когнитивната и емоционалната пристапност[76]. Клучна точка на критика е институционалната претпоставка дека алтернативните механизми за спорови се по својата природа достапни. Иако се дизајнирани да обезбедат неформални и

[74] Sandefur, R.L. (2008). Access to Civil Justice and Race, Class and Gender Inequality. *Loyola of Los Angeles Law Review*, 42, 869–901.
[75] Anderson, M. (2003). Access to Justice and Legal Process: Making Legal Institutions Responsive to Poor People in LDCs. *IDS Working Paper*.
[76] Beqiraj, J. & McNamara, L. (2014). *International Access to Justice: Barriers and Solutions*. Bingham Centre for the Rule of Law.

економични патишта до правда, многу системи за алтернативно решавање на спорови се слабо институционализирани, им недостасуваат јасни механизми за спроведување, регулаторен надзор или стандарди за професионална обука. Нивната пролиферација, во отсуство на системски заштитни мерки, може на тој начин да ја продолжи нееднаквоста или дури и да ја поткопа процедуралната правда. Без доверба во легитимитетот и на формалните и на неформалните системи, правниот плурализам ризикува да ја фрагментира правдата, наместо да ја прошири[77].

1.5.3 Потреба од институционални реформи

Низ целиот свет, правосудните системи се справуваат со постојани институционални бариери што исклучуваат големи сегменти од населението. Сепак, постои растечки консензус дека овие бариери не се непремостливи. Бројни земји усвоија иновативни институционални реформи што се стремат да ја направат правдата поинклузивна, поодговорна и порамноправна. Иако контекстуалните варијации ги ограничуваат решенијата „една големина одговара на сите“, постојат корисни компаративни сознанија што илустрираат како правните системи можат да се преобликуваат за да се прошири пристапот до правда за недоволно опслужените заедници.

Значаен пример се наоѓа во правните реформи во Јужна Африка по апартхејдот, кои вклучуваа создавање на Канцеларии за советување во заедницата и институционализација на помошници на адвокати како даватели на правда на прва линија. Овие канцеларии - честопати составени од членови на заедницата кои не се адвокати, обучени за основна правна постапка - обезбедуваат правни информации, помош при преговори и услуги за упатување за прашања што се движат од семејно насилство до земјишни спорови. Истражувањето на Мекдоналд покажа дека овие структури од долу нагоре пополнуваат суштинска празнина оставена од формалниот правен систем и нудат културно соодветни точки за влез во правосудниот сектор за маргинализираните популации[78]. Во Латинска Америка, напорите за правно јакнење се фокусираа во голема мера на правата на домородните народи и правниот

[77] Macdonald, R.A. (1990). Access to Justice and Law Reform. *Windsor Yearbook of Access to Justice*, 10, pp.287–306.
[78] Hughes, P. (2008). Law Commissions and Access to Justice: What Justice Should We Be Talking About? *Osgoode Hall Law Journal*, 46(4), pp.773–805.

плурализам. Земји како Боливија и Колумбија формално ја признаа легитимноста на правосудните системи базирани на заедницата во рамките на нивните устави, дозволувајќи им на домородните форми на решавање на спорови да функционираат заедно со формалните судови. Овој хибриден модел овозможи поширока концептуализација на правдата што вклучува не само права администрирани од државата, туку и колективни идентитети и традиционални норми. Хјуз тврди дека таквото признавање мора да биде придружено со јасни процедурални заштити и рамки за одговорност за да се избегне легитимирање на неформалната дискриминација или злоупотреба[79].

На други места, институционалните иновации се вртеа околу поедноставување на правните процедури и проширување на административната правда. Искуството на Обединетото Кралство со трибуналите илустрира како алтернативните институционални форми можат да се користат за решавање на специјализирани барања - како што се вработување, имиграција или домување - преку помалку контрадикторни механизми. Овие трибунали обично вклучуваат опуштени правила за доказување, намалени трошоци и активно управување со случаи од страна на судии или службени лица. Иако не е без предизвици, овој модел помогна да се намалат оптоварувањата на општите судски системи и да се подобри пристапноста за лаичките корисници[80]. Притоа, пристапите за правно јакнење беа особено ефикасни во услови со ниски ресурси. Овие пристапи нагласуваат овозможување на поединците и заедниците да го знаат, користат и обликуваат законот. Тие го поместуваат фокусот од формалното правно застапување кон градење капацитети на заедницата. Како што артикулираше Миноу, правосудните институции мора да преминат од „чувари на вратата“ во „овозможувачи“, олеснувајќи го учеството на јавноста и копродукцијата на судските резултати[81]. Ова значи проширување на дефиницијата за правни услуги за да вклучи образование, застапување и медијација - не само судски спорови.

[79] Rhode, D.L. (2003). Access to Justice: Connecting Principles to Practice. *Georgetown Journal of Legal Ethics*, 17(2), pp.369–385.
[80] Taylor Poppe, E.S. (2020). Institutional Design for Access to Justice. *UC Irvine Law Review*, 11(3), pp.805–842.
[81] Minow, M. (2022). Access to Justice. *American Journal of Law and Equality*, 2, pp.1–34.

1.6 Алтернативно решавање на спроови и пристапот до правда во правниот систем на Република Северна Македонија

Во последниве години, Република Северна Македонија направи забележителни чекори во воведувањето и промовирањето на механизмите за алтернативно решавање спорови (АРС), особено медијацијата, како дел од нејзините пошироки напори за модернизација на правосудниот систем и подобрување на пристапот до правдата за граѓаните. Овие реформи доаѓаат во позадина на постојани предизвици во традиционалното судство, вклучувајќи судски метеж, процедурални одложувања и растечко незадоволство од времето и трошоците поврзани со судските спорови.АРС, особено во форма на медијација и арбитража, нуди драгоцено дополнување на судските постапки, со цел да се решат споровите поефикасно и помирно, а истовремено да се намали товарот на судската инфраструктура.

Релевантноста наАРС во северномакедонскиот контекст мора да се разбере во рамките на поширокиот наратив за постсоцијалистички правен развој и судските реформи, особено со оглед на аспирациите на земјата за пристапување во ЕУ. Навистина, Европската комисија постојано ги означуваше неефикасноста во судството, а АРС беше идентификувана како клучна област за институционални иновации. Во овој контекст, алтернативните механизми почнаа да наоѓаат место и во законодавството и во политиката, поддржани од националните стратегии и напорите на меѓународните донатори.

Еден од најсеопфатните документи што ја испитува примената на медијацијата во Северна Македонија е анализата за 2022 година, изработена од Институтот за европска политика (ЕПИ), која ги истакнува предизвиците од реалниот свет за спроведување на АРС во обем. И покрај тоа што правната инфраструктура е во голема мера поставена, вклучувајќи го и новиот Закон за медијација од декември 2021 година, јавната и институционалната свест останува ниска, а примената во најдобар случај е скромна. Истражувањето посочува дека дури и меѓу судиите и обвинителите, многумина не се запознаени со програмите за поддршка за медијација, а алармантни 80% до 90% не посетувале обука во изминатите неколку години. Овој системски недостаток на свест не е ограничен само на судството. Според податоците од истражувањето на Агенцијата „Рејтинг“ во партнерство со ЕПИ, значителен дел од вработените во јавната администрација и приватниот сектор, покажуваат ограничено

знаење за тоа што подразбира медијацијата, како функционира или нејзините придобивки. Многу испитаници продолжуваат да ја поврзуваат правдата само со формални судски спорови во судницата и не се свесни за процедуралните и психолошките предности на решавањето спорови преку АРС. Ваквите наоди укажуваат дека иако законските реформи се неопходен услов за институционализирање на медијацијата, тие се далеку од доволни. Културните и организациските ставови кон решавање на конфликти остануваат значајна бариера.

Сепак, треба да се направи убедлив случај за АРС како легитимен пат до правдата во северномакедонскиот правен систем. Како што истакна Штерјова, современиот поим за пристап до правдата еволуираше надвор од симплистичката идеја само за влез во судскиот систем. Сега опфаќа пошироко разбирање на правото на правично, ефикасно и достапно решавање на споровите, при што корисничкото искуство на правосудниот систем станува клучна метрика[82]. Во оваа светлина, АРС не е алтернатива на правдата, туку алтернативен пат за постигнување правда - оној кој често е повеќе усогласен со реалните потреби на вклучените страни.

Придобивките од ефикасноста на АРС не се теоретски. Според официјалните податоци на Министерството за правда, над 55% од започнатите постапки за медијација резултираат со успешен договор. Во некои сектори, како работните спорови, стапката на успех се искачува до 91%, што укажува на моќен потенцијал за отстранување на некомплексните спорови од преоптовареният судски систем. Овие статистички податоци се уште позначајни ако се земе предвид дека не сите напори за посредување се заведени во официјалните регистри, што покажува дека реалните стапки на успех може да бидат уште повисоки.

Сепак, навлегувањето останува нерамномерно. Комерцијалните спорови, имаат слаб успех во однос на успешното решавање преку посредување, со само 18% од обидите да доведат до решавање. Аналитичарите го припишуваат ова делумно на задолжителната природа на посредување пред судење во комерцијални случаи, што може да резултира со вклучување на страните во процесот чисто како формалност, без вистински интерес за постигнување спогодба. Дискусиите во фокус групите спроведени како дел од студијата EPI откриј дека многу засегнати страни ја гледаат

[82] Штерјова, А. (2020). *Современи поими за пристап до правда во трансформациски правни системи*. Скопје: Правен факултет „Јустинијан Први“.

задолжителната медијација како административна пречка, а не како значајна можност за решавање на конфликтот.[83] Ова сугерира дека ефективната имплементација бара не само правни мандати, туку и подлабоки културни промени и напори за градење капацитети.

Перцепцијата на АРС кај јавните службеници дополнително ја комплицира неговата примена. Според истражувањето од 2021 година, 60% од јавните институции посочиле дека добиле писмени предлози од судиите за обид за посредување, но реалното следење беше многу помало. Без јасна административна поддршка и мерки за подигање на свеста, законските мандати ризикуваат да останат симболични.

И покрај овие предизвици, политичката волја за поддршка на АРС се чини дека расте. Стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 вклучуваше детални точки за акција насочени кон промовирање на медијацијата и арбитражата, вклучително и воведување алатки за електронска комуникација, усогласување на регистрите помеѓу посредниците и Министерството за правда и создавање специјализирани програми за специфични видови спорови како што се клевета, труд, осигурување, и потрошувачки барања. Понатаму, потпишаниот меморандум за соработка меѓу Владата и Комората на медијатори во 2019 година дополнително ја официјализираше заложбата за промовирање на АРС и во централните и во локалните институции.[84]

И покрај тоа, јазот во имплементацијата останува голем. На пример, додека субвенциите за постапките за медијација се вградени во законската рамка - дозволувајќи и на државата да покрие дел од трошоците за медијација - практичарите известуваат дека овие средства ретко се исплаќаат, и покрај поднесувањето на потребната документација. Оваа процедурална недоследност ја нагризува довербата во системот и ја поткопува поширокаата цел на политиката за поттикнување на медијацијата како рентабилна метода за решавање спорови. На подлабоко ниво, неконзистентната примена на медијацијата ги одразува долгогодишните тензии во правната култура на Северна Македонија. Контрактивниот начин на размислување сè уште доминира во голем дел од судската и правната заедница, каде судските спорови

[83] Лазетиќ, М. et al. (2022). *Анализа на состојбата со примената на медијацијата во Република Северна Македонија*. Скопје: Институт за европска политика (EPI).
[84] Rating Agency & EPI (2021). *Истражување за перцепцијата на медијацијата во јавниот и приватниот сектор*. Скопје: Агенција „Рејтинг“ и Институт за европска политика.

се сметаат за единствената „вистинска“ форма на правда. Сè додека оваа перцепција не се смени - преку реформи во правното образование, професионална обука и кампањи за информирање на јавноста - АРС ќе остане недоволно искористена, без оглед на нејзиното формално присуство во законот.

1.7 Компаративна анализа

1.7.1 Алтерантивно решавање на спорови во Република Србија

Алтернативното решавање спорови (АРС) во Република Србија значително еволуираше во текот на изминатите две децении, нудејќи механизми како што се медијација и арбитража како остварливи алтернативи на традиционалните судски спорови. Овие методи имаат за цел да го ублажат товарот на судовите, да ги намалат трошоците за судски спорови и да обезбедат поефикасни процеси за решавање спорови. И покрај воспоставувањето на правна рамка за поддршка на АРС, предизвиците и понатаму постојат во нејзиното широко усвојување и спроведување. Посветеноста на Србија за АРС е очигледна во нејзината правна инфраструктура. Законот за медијација, донесен во 2005 година и изменет во следните години, ја дава основата за практиките на медијација во земјата. Овој закон ги наведува процедурите за медијација, улогите и одговорностите на медијаторите и правните ефекти на договорите за медијација. Понатаму, Законот за арбитража од 2006 година, заснован на Моделот на УНЦИТРАЛ, ги регулира арбитражните постапки, обезбедувајќи усогласување со меѓународните стандарди. Институционално, Републичката агенција за мирно решавање на работните спорови игра клучна улога во посредувањето во работните конфликти. Трговската и индустриската комора на Србија е домаќин на Постојаната арбитража при Трговско-индустриската комора на Србија, која ги администрира домашните и меѓународните арбитражни случаи. Овие институции обезбедуваат структурирани средини за АРС процесите, промовирајќи ја нивната употреба низ различни сектори. Медијацијата во Србија се карактеризира со нејзината доброволна природа, при што страните се охрабрени, но не и принудени, да се вклучат во процесот. Сепак, одредени спорови, како што се оние поврзани со заштита на потрошувачите, работни прашања и мобинг, бараат обид за посредување пред да се оди на суд. И покрај овие одредби, медијацијата останува недоволно искористена. Факторите кои придонесуваат за ова вклучуваат ограничена јавна свест, недоволна

обука за медијаторите и недостаток на поттик за страните да изберат медијација наместо судски спор.

Напорите за промовирање на медијацијата вклучија формирање на центри за медијација и спроведување на програми за обука за медијатори. На пример, од 2015 до 2018 година, девет организации спроведоа акредитирана обука за посредување во Србија, што резултираше со 1.460 обучени медијатори. Сепак, ефективноста на овие иницијативи е попречена од отсуството на задолжително посредување во повеќето случаи и ограниченият ангажман на судството во промовирањето на методите за АРС. Арбитражата во Србија е регулирана со Законот за арбитража, кој обезбедува сеопфатна правна рамка и за домашната и за меѓународната арбитража. Законот ја нагласува автономијата на партијата, процедуралната флексибилност и извршноста на арбитражните одлуки. Постојаната арбитража при Трговско-индустриската комора на Србија служи како примарна институција за администрирање на арбитражни случаи, нудејќи правила кои се усогласуваат со најдобрите меѓународни практики. И покрај силната правна рамка, арбитражата се соочува со предизвици слични на оние на медијацијата. Тие вклучуваат ограничена свест кај бизнисите и правните практичари, недостаток на специјализирана обука и загриженост за ефикасноста и економичноста на арбитражните постапки. Покрај тоа, бројот на арбитражни случаи останува релативно низок, што укажува на потребата за зголемена промоција и едукација во врска со придобивките од арбитражата како механизам за решавање спорови. Зголемен е бројот на тела за АРС, со пријавени 65 институции во 2024 година, а соодветно се зголеми и бројот на решени случаи преку механизмите заАРС. Усогласувањето на Србија со рамката за заштита на потрошувачите на Европската унија ја зајакна правната основа за АРС практиките.

1.7.2 Алтерантивно решавање на спорови во Република Хрватска

Алтернативното решавање спорови стана интегрална компонента на хрватскиот правен систем, нудејќи механизми како што се медијација и арбитража за решавање спорови надвор од традиционалните судски постапки. Овој пристап има за цел да ја подобри ефикасноста, да ги намали судските трошоци и да го олесни товарот на судството. Неодамнешните законодавни случувања и институционалните реформи дополнително ја зацврстија улогата на АРС во Хрватска.

Во 2023 година, Хрватска го донесе Законот за мирно решавање спорови, воспоставувајќи сеопфатна рамка за медијација, преговарање и други методи за решавање на спорови без судење. Овој Закон има за цел да промовира пријателски спогодби низ различни сектори, вклучително и граѓански, трговски и административни спорови. Законодавството ја нагласува доброволната природа на процесите заАРС, истовремено обезбедувајќи дека страните го задржуваат правото да бараат правни лекови доколку е потребно. Министерството за правда и јавна администрација беше инструментално во спроведувањето на новата рамка заАРС. Иницијативите вклучуваат формирање на Центар за мирно решавање спорови во Загреб, дизајниран да ги надгледува и промовира практиките за АРС низ целата земја. Министерството воведе стандардизирани програми за обука за медијатори за да се обезбеди конзистентност и професионалност во постапките за АРС.

И покрај силната законска рамка, користењето на медијацијата во Хрватска останува ограничено. Компаративната анализа спроведена во рамките на Норвешкиот финансиски механизам истакна дека медијацијата е недоволно искористена, при што многу граѓани и бизниси сè уште претпочитаат судски спорови пред методите за АРС. Фактори кои придонесуваат за ова вклучуваат недостаток на јавна свест, недоволна обука за медијаторите и ограничени стимулации за страните да се вклучат во медијација. За да одговори на овие предизвици, хрватската влада, во соработка со меѓународните партнери, иницираше проекти кои имаат за цел зајакнување на системите за посредување припоени од судот. Овие проекти се фокусираат на обука на судскиот персонал, развивање прирачници за медијација и спроведување кампањи за подигање на свеста за промовирање на придобивките од медијацијата. Хрватскиот правен систем активно се развива за поцелосно да ги интегрира механизмите за АРС. Тековните реформи имаат за цел да ја подобрат ефективноста на медијацијата и арбитражата, осигурувајќи дека тие се остварливи и атрактивни опции за решавање на спорови. Успехот ќе зависи од континуираното образование на јавноста, професионалната обука и институционалната поддршка за да се поттикне културата што го прифаќа АРС како стандардна практика.

1.7.3 Алтерантивно решавање на спорови во БиХ

Во Босна и Херцеговина, каде што правосудниот систем долго време се справува со сложеност, заостанати случаи и недостаток на јавна доверба, механизмите за алтернативно решавање на спорови се појавија како сè порелевантен и неопходен пристап. Иако сè уште не се целосно интегрирани во вообичаената правна пракса, АРС полека се пробива во различни правни области - од работни спорови до семејни прашања, па дури и комерцијална арбитража.

За да се разбере улогата на АРС во БиХ, важно е прво да се признае специфичната правна структура на земјата. Босна и Херцеговина е децентрализирана држава составена од два ентитета - Федерацијата на Босна и Херцеговина (ФБиХ) и Република Српска (РС) - заедно со округот Брчко. Секоја од овие единици има свој правен систем и честопати свои судови. Во таква фрагментирана правна средина, ефикасноста и флексибилноста на АРС можат да играат клучна улога во избегнувањето на честопати бавните и бирократски формални судски постапки. Еден од главните предизвици со кои се соочува АРС во БиХ е тоа што сè уште не постои сеопфатен закон на државно ниво за медијација или арбитража. Иако постојат некои закони на ниво на ентитет, тие значително се разликуваат по обем и ефикасностЗаконот за решавање на колективни работни спорови на Федерацијата на БиХ (Sl. novine FBiH 37/04) ја регулира медијацијата, но се применува само во рамките на Федерацијата и е критикуван дека е повеќе теоретски отколку практичен во својата примена.

И покрај ова, алтернативното решавање на колективни работни спорови покажа ветување, особено во работните спорови. Според професор М. Хаџиќ, „системот за решавање на колективни работни спорови во БиХ е во голема мера недоволно развиен, но алтернативните методи - особено медијацијата - полека го наоѓаат своето место во правната пракса“[85]. Ова е особено клучно во случаите што вклучуваат вработени во јавниот сектор, каде што традиционалните судски спорови може да се влечат со години. Во областа на индивидуалните работни спорови, ситуацијата е малку подобра. Јасминка Градашчевиќ-Сиерчиќ забележува дека „нема

[85] Hadžić, M. (2019). *Sistem alternativnog rješavanja kolektivnih radnih sporova u Bosni i Hercegovini*. Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, LXII, str. 376. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.

специјализирани работни судови во БиХ, што го прави постоењето и функционалноста на алтернативните механизми за решавање на спорови уште поважно за заштитата на правата на работниците“[86]. Со оглед на зголемениот број на спорови на работното место, алтернативното решавање на спорови обезбедува побрза и често помалку конфронтациска алтернатива на судските спорови, што им користи и на работодавачите и на вработените.

Кога станува збор за семејното право, медијацијата се покажа не само како ефикасна, туку и чувствителна на природата на споровите. Член 50 од Законот за семејни спорови на Федерацијата на БиХ експлицитно ја поддржува медијацијата како метод за решавање на семејни конфликти, особено оние што се однесуваат на правата на старателство и посета. Измирлија и Думан објаснуваат дека семејната медијација во БиХ е „важен механизам што е во согласност со принципот на најдобар интерес на детето“[87]. Сепак, нејзиното спроведување често зависи од добрата волја на страните и обуката на медијаторите, која останува нееднаква низ целата земја.

Реставративната правда, особено во контекст на кривичното право, почна да привлекува внимание. Х. Сијерчиќ-Чолиќ пишува дека „воведувањето алтернативни мерки, вклучително и медијацијата во кривични предмети, може да помогне во хуманизирањето на правосудниот систем и враќањето на социјалната рамнотежа нарушена од криминалот“[88]. Иако сè уште се во почетна фаза, овие практики одразуваат поширок европски тренд кон правда базирана на помирување и би можеле да бидат особено корисни во постконфликтно општество како БиХ. Трговските спорови се уште една област каде што алтернативното решавање на спорови, особено арбитражата, почнува да покажува потенцијал. Според Алмир Бикиќ, „арбитражата има историски корени во БиХ, но ѝ недостасува модерна инфраструктура и јавна свест, што ја ограничува нејзината употреба во решавањето на деловните

[86] Gradaščević-Sijerčić, J. (2019). *Sistem rješavanja individualnih radnih sporova u Bosni i Hercegovini*. Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, LXII, str. 347. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
[87] Izmirlija, M. & Duman, D. (2019). *Alternativno rješavanje porodičnih sporova – porodična medijacija i tumačenje člana 50. Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine*. YBL Fakultet pravnih nauka, str. 627. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
[88] Sijerčić-Čolić, H. (2015). *Bosna i Hercegovina* u: Dünkell, F. et al. (ur.), *Restorativna pravda u Evropi – Zakonodavni okvir i praksa*, Svezak 1, str. 98. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg.

конфликти“[89]. Во пракса, многу бизниси сè уште се обраќаат на странски арбитражни центри поради поголема сигурност и спроведливост.

Вреди да се напомене и недостатокот на јавна свест за АРС. Луѓето често го поврзуваат решавањето на спорови исклучиво со судовите, што создава културна бариера за поширокото прифаќање на алтернативни механизми. Дополнително, правните професионалци - вклучувајќи ги адвокатите и судиите - понекогаш го гледаат АРС со скептицизам, плашејќи се дека тоа може да ги поткопа нивните улоги. Сепак, се постигнува напредок. Во 2016 година, БиХ се приклучи на Европската мрежа на омбудсмани, а неколку иницијативи финансирани од меѓународни организации (вклучувајќи ги ЕУ и УНДП) се обидоа да ги промовираат механизмите за АРС во судовите и заедниците. Пилот-програмите што воведуваат медијација поврзана со судот веќе дадоа позитивни резултати во намалувањето на обемот на работа. Од законодавна гледна точка, она што недостасува е хармонизирана и сеопфатна рамка на државно ниво што може конзистентно да го регулира и промовира АРС низ целата земја. Дотогаш, развојот на алтернативното решавање на проблеми во БиХ веројатно ќе продолжи постепено, воден од локални иницијативи, поддршка од невладини организации и бавно менувачка правна култура.

1.7.4 Алтерантивно решавање на спорови во Германија

Правната традиција на Германија е длабоко вкоренета во формализмот на граѓанското право, но во последните две децении, се забележува значителен пресврт кон прифаќање на механизми кои нудат побрзи, попријателски алтернативи на формалните судски постапки. Овој пресврт е особено видлив во сферата на АРС, каде што Германија разви разновидна и еволуирачка рамка што ги опфаќа заштитата на потрошувачите, трудовото право, енергетските спорови и административните процедури. Иако Германија беше побавна од некои земји со обичајно право во интегрирањето на АРС во вообичаената пракса, правните реформи и директивите на ЕУ - особено Директивата 2013/11/ЕУ за АРС на потрошувачите - поттикнаа систематски промени. Денес, АРС во Германија повеќе не е периферно; тоа е сериозен додаток на судските спорови во повеќе сектори. Регулаторниот пристап на Германија

[89] Bikić, A. (2019). *Arbitraža u Bosni i Hercegovini*. Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, LXII, str. 323. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.

кон АРС почна да се формализира особено со транспонирањето на потрошувачкото право на ЕУ. Највидливиот пример е Schlichtungsstelle, или сертифицирано тело за решавање на спорови. Овие тела се овластени според Verbraucherstreitbeilegungsgesetz (VSBG), германскиот Закон за решавање на спорови на потрошувачите.

Според Ниди Сури, Германија „обезбедува законски загарантирана структура за решавање на спорови меѓу потрошувачите и бизнисите преку повеќе сертифицирани тела за АРС“[90]. На пример, платформи како Allgemeine Verbraucherschlichtungsstelle обработуваат илјадници барања поврзани со потрошувачите годишно, опфаќајќи сектори од телекомуникации до е-трговија. Трудовото право во Германија традиционално се потпира на формални работни совети и рамки за колективно договарање. Сепак, неформалните процедури за решавање - како што се одборите за помирување (Einigungsstellen) и медијацијата - стануваат сè поистакнати. Во нивната компаративна студија, Араухо. забележуваат дека „Германија нуди различни институционални патишта за решавање на работни конфликти, но употребата на формални механизми за АРС останува недоволно искористена во споредба со другите земји од ЕУ“[91]. Предизвикот лежи во балансирањето на силните синдикални структури со модерни механизми за решавање на спорови кои се и флексибилни и непристрасни. Сепак, некои региони почнаа да експериментираат со АРС за да го подобрат пристапот до правда во работните спорови. Услугите за медијација на ниво на компанија и внатрешните правобранители сега се дел од рамките за усогласеност во поголемите претпријатија. Германија, , создаде рамки за АРС специфични за секторот. Во авијацијата, патниците можат да се обратат до Schlichtungsstelle für den öffentlichen Personenverkehr (söp), кој работи според доброволен договор со авиокомпаниите. Студијата на Х.Г.

Во енергетскиот сектор, Clearingstelle EEG е суштинска институција. Основан под Erneuerbare-Energien-Gesetz (EEG), тој ги решава споровите поврзани со повластени тарифи за обновливи извори на енергија и пристап до мрежата. Ermenek и Ünver го нарекуваат „ein effektives Modell des alternativen Streitbeilegungsverfahrens,

[90] Suri, N. (2025). *Alternative Dispute Resolution Forums in Consumer Disputes in Austria and Germany*. Athens Journal of Law, p. 111.
[91] Araujo, S. et al. (2019). *Comparative Report on Labour Conflicts and Access to Justice*. University of Coimbra, p. 42.

das rechtlich anerkannt und sektorspezifisch organisiert ist“[92]. Друга област каде што Германија иновативно користиАРС е медицинските небрежности и случаите со правата на пациентите. Регионалните Schlichtungskommissionen - одбори за медицинска арбитража - овозможуваат решавање водено од експерти без прибегнување кон формална судска постапка.

Според Ким и Ли, „Во Германија, медицинското АРС се спроведува регионално преку лекарските комори, кои се обидуваат да избегнат судски спорови, а воедно да го зачуваат професионалниот интегритет и доверба“[93]. Овие комисии често се претпочитаат пред судовите, особено за емоционални или чувствителни прашања во однос на репутацијата. Во административното право, АРС се смета не само за правна алатка, туку и за форма на ангажман на граѓаните. Германскиот правен систем дозволува моделите на административни жалби и омбудсман да функционираат заедно со формалната судска ревизија. Овие механизми имаат за цел да спречат судски спорови и да ја поддржат транспарентноста во владините дејствија. Овој тренд одразува пошироко европско движење кон управување со јавни спорови преку помирувачки расправи (Güteverhandlungen) наместо продолжени судски спорови. Федералниот финансиски омбудсман (Ombudsmann der privaten Banken) игра значајна улога во одржувањето на процедуралната праведност.

Моделот на финансиско АРС во Германија го комбинира приватниот надзор со правните стандарди, осигурувајќи дека резултатите не се само ефикасни, туку и се перцепираат како фер и ги почитуваат правата. И покрај проширувањето на рамките на АРС, културната неподготвеност продолжува. Германската правна култура нагласува законитост, структура и преседан, што може да создаде отпор кон помалку формални, помирувачки методи. Bollweg тврди дека „иако Германија „Кога општеството ја прифаќа медијацијата концептуално, адвокатите и судиите честопати остануваат скептични во врска со нејзината ефикасност и извршливост“[94]. Овој скептицизам не е неоснован. Некои критичари тврдат дека АРС може да ги поткопа гаранциите за процедурална правда и предвидливост. Сепак, судовите сè повеќе ја

[92] Bollweg, H.G. (2013). *Alternative Dispute Resolution in the Aviation Sector in Germany*. ZLW Journal, p. 312.
[93] Kim, J.H., & Lee, S.B. (2016). *The Medical Disputes and its Alternative Dispute Resolutions in Germany*. Korean Society of Law and Medicine, p. 88.
[94] Bollweg, H.G. (2013). *Alternative Dispute Resolution in the Aviation Sector in Germany*. ZLW Journal, p. 312.

признаваат легитимноста на медијациските исходи, особено кога страните се подеднакво информирани и законски застапени. Директивите на ЕУ одиграа клучна улога во обликувањето на АРС во Германија. Прекугранична заштита на потрошувачите и меѓународната трговска арбитража сега се подобро координирани поради рамки како што се Платформата за онлајн решавање на спорови и модел законите на UNCITRAL. Германските судови ги интегрираа клаузулите за АРС во извршливи договори и ги признаваат странските арбитражни одлуки според Конвенцијата од Њујорк, усогласувајќи ја националната пракса со меѓународните стандарди.

1.7.5 Алтерантивно решавање на спорови во Франција

Пристапот на Франција кон алтернативното решавање на спорови е мешавина од реформистичка амбиција и културна инерција. Иако последователните влади и правни институции воведоа рамки за институционализација на медијацијата, арбитражата и помирувањето, вистинската употреба на овие механизми останува недоследна, честопати маргинална во споредба со традиционалниот судски систем. Судството задржува силен симболичен авторитет во францускиот јавен живот, а рефлексот за водење судски постапки останува доминантен, особено во граѓанските и трговските спорови. Сепак, и покрај ова, постојат знаци на значајна интеграција на АРС во клучните области на правото, поттикнати од законодавен притисок, директивите на Европската Унија и новите професионални практики. На законодавно ниво, Франција вложи значителни напори за нормализирање на АРС, особено од 1990-тите. Клучниот Закон бр. 95-125 од 8 февруари 1995 година во однос на организацијата на судските спорови и граѓанската, казнената и управната постапка воспостави рамка за медијација и помирување, формално признавајќи ги овие методи како валидни алтернативи на судските постапки. Овој закон означи концептуална промена со тоа што наведе дека судовите сега можат да ги охрабрат или дури и да бараат од страните да разгледаат механизми за порамнување надвор од традиционалниот судски пат. Важноста на АРС беше дополнително зајакната со уредбата бр. 2011-1540 од 16 ноември 2011 година, која го прошири опсегот на задолжително помирување пред судски спорови во одредени семејни и работни прашања.

И покрај оваа законска јасност, практиката на АРС во Франција не го достигна своето ветување. Една од централните причини е културна. Француската правна традиција, под силно влијание на ортодоксијата на граѓанското право и наполеонските кодекси, долго време го става судијата во центарот на процесот на решавање на спорови. Судницата се смета не само за форум за решавање на конфликти, туку и за ритуализирано место на јавна легитимност. Во овој контекст, медијацијата може да се сфати како неформална или дури и сомнителна - приватно заобиколување што го заобиколува авторитетот на државата. Како што забележал Бруно Дефенс, „медијацијата останува како второстепена постапка што ќе ги згази легалците на правдата, но оние што не ја губат легитимноста“.[95]

Друга точка на триење лежи во начинот на кој се операционализираат механизмите за алтернативно решавање спорови. Иако бројни јавни институции и судови создадоа услуги за помирување и регистри за медијација, многу од нив остануваат недоволно искористени поради недостаток на јавна свест, недоволно финансирање или правни професионалци на кои им недостасува обука за решавање спорови без контрадикторност. За разлика од државите со правни системи на обичајното право, каде што медијацијата често претходи на судски спор и може да биде услов за правна помош, француските страни често започнуваат постапки без да бидат смислено известени за нивните опции за алтернативно решавање спорови. Како резултат на тоа, механизмите како судското помирување често се третираат како процедурални обврски, а не како вистински можности за консензуално решавање.

Сепак, постојат домени во кои алтернативното решавање спорови има суштинска употреба. Едно е трудовото право, особено преку Conseils de prud’hommes, кои се специјализирани судови за труд составени од непрофесионални судии кои ги претставуваат работодавачите и вработените. Овие судови налагаат помирување пред судењето, а во многу случаи, споровите се решаваат во оваа фаза. Друг пример е областа на медицинската одговорност. По скандалите со висок профил во здравството, како што е случајот Mediator, Франција воспостави les commissions de conciliation et d’indemnisation des accidents médicaux (CCI). Овие тела им овозможуваат на пациентите да бараат надомест на штета без да одат на суд, а нивните одлуки се

[95] Deffains, B. (2001). *Comparative Efficiency of Alternative Dispute Resolution in Common and Civil Law Countries*. Global Jurist Frontiers, Vol. 1.

сметаат сè повеќе за веродостојни. Според M. Grzymkowska, овој модел претставува „еден пробен француски начин на развивање на една управна правда за здравјето и благосостојбата плус хуманост и брзина“.[96]

Административното право е друга област каде што АРС се вкорени. Француските управни судови традиционално го нагласуваат процедуралниот формализам и почитувањето на државниот орган, но неодамнешните реформи создадоа можности за предсудско решавање. Во некои спорови за јавни набавки и случаи на социјално осигурување, медијацијата сега систематски се охрабрува. Оваа еволуција не одразува само внатрешна правна реформа, туку и надворешни притисоци од Европската Унија. Директивите на ЕУ, особено Директивата 2008/52/EC relative à certains aspects de mediation en matière civile et commerciale, ги поттикнаа земјите-членки да изградат национални инфраструктури за прекугранична медијација. Франција ја транспонираше оваа директива преку законот бр. 2010-1609 од 22 декември 2010 година, кој го воведе концептот на сертифициран медијатор и ја разјасни спроведливоста на медијациските договори.

Друг фактор што влијае на состојбата на АРС во Франција е улогата на судиите. Традиционално, судиите не се спремни да го предадат својот авторитет на трети страни, вклучително и медијатори. Сепак, ова полека се менува. Сепак, останува прашањето дали вклучувањето на судството ја компромитира доброволната природа на алтернативното решавање на конфликти во судските постапки. Клод Блехо, во компаративна студија за алтернативното решавање на спорови во Франција и Британска Колумбија, тврди дека „францускиот судија останува интервенционист, дури и кога ги насочува страните кон алтернативно решение, што понекогаш ја замаглува линијата помеѓу доброволната медијација и прикриената забрана“[97].

Еден од најамбициозните, но и најконтроверзни аспекти на алтернативното решавање на конфликтни постапки во Франција е нејзината улога во кривичната правда. Идејата за реставративна правда, која се фокусира на санирање на штетата, а не на казнување на сторителите, доби интелектуална поддршка, но во пракса се соочи со отпор. Пилот-иницијатива за реставративна правда беше воведена со законот бр.

[96] Grzymkowska, M. (2009). *Examples of Good Practices: Alternative Dispute Resolution*.
[97] Bléhaut, C. (1998). *A Comparison of the Role of the Judge in Alternative Dispute Resolution in France and British Columbia*. University of British Columbia.

2014-896 од 15 август 2014 година, кој се однесува на индивидуализацијата на казните, со кој се дозволува користење на реставративна правда во одредени кривични случаи. Сепак, нејзината примена е ограничена и нееднаква. Ливија Карпентиери забележува дека „практиките на реставративна правда во Франција остануваат маргинални, честопати перцепирани како некомпатибилни со доминантната рестриктивна казнена култура“[98].

Економски, алтернативното решавање на спорови се промовира и како начин за намалување на трошоците врз судовите и страните. Сепак, отсуството на структурни стимулации - како што се даночни олеснувања за посреднички спогодби или казни за непотребни судски спорови - значеше дека финансиската мотивација останува слаба. Во комерцијалните спорови, арбитражата останува најсилно развиената форма на алтернативно решавање на проблеми, особено во сектори како што се градежништвото и меѓународната трговија. Институции како Меѓународната арбитражна комора на Париз и ICC Париз (Меѓународна стопанска комора) играат значајна улога. Клаузулите за арбитража се широко користени во комерцијалните договори, а француските судови генерално ги почитуваат арбитражните одлуки. Сепак, овој механизам е ограничен на актери кои можат да си дозволат приватни правни услуги и ретко е достапен за обичните граѓани. Генерално, алтернативното решавање на проблеми во Франција илустрира правен систем заглавен помеѓу декларативна поддршка и претпазливо спроведување. Законодавните алатки се воспоставени, а професионалниот дискурс околу алтернативното решавање на конфликтни прашања (АРС) е созреан. Но, употребата останува нерамномерна, а структурните бариери продолжуваат да ја потиснуваат неговата широка употреба. Една од основните тензии поврзана со централизацијата на законската власт во Франција. Истата држава што го поддржува АРС, ги дефинира и нејзините правила, ја следи нејзината примена и ги обучува медијаторите и судиите што го олеснуваат. Ова води кон форма на „државно управувана неформалност“, каде што алтернативното решавање конфликти постои не како независен простор за решавање конфликти, туку како продолжение на судската бирократија.

[98] Carpentieri, L. (2010). *Restorative Justice in France: Obstacles for the Application of a Truly Restorative Approach to French Dispute Resolution*. Restorative Justice Online. http://www.antoniocasella.eu/restorative/carpentieri_2009.pdf

МЕТОДОЛОШКИ ДЕЛ

2 МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

2.1 Предмет на истражување

Предмет на ова истражување е улогата и ефективноста на алтернативното решавање спорови во подобрувањето на пристапот до правдата во Република Северна Македонија. Бидејќи традиционалните судски спорови често претставуваат бариери како што се високи трошоци, процедурални одложувања и ограничена пристапност, механизмите за алтернативно решавање спорови - вклучувајќи медијација, арбитража и онлајн решавање спорови - нудат потенцијални решенија. Сепак, нивната фактичка ефективност, јавна перцепција и нивото на доверба остануваат недоволно истражени во македонскиот контекст. Трудот се фокусира на анализа на тоа како поединците го перципираат Алтернативното решавање спорови во споредба со традиционалниот судски систем и дали го сметаат за ефективно средство за решавање на спорови. Ги испитува факторите кои влијаат на подготвеноста на поединците да користат алтернативно решавање спорови, како што се свесноста, пристапноста, правната рамка и довербата во непристрасноста на процесот. Централен аспект на ова истражување е да се утврди дали поединците во Северна Македонија го гледаат Алтернативното решавање спорови како остварлива опција за добивање правда и дали веруваат дека тоа ја подобрува ефикасноста и правичноста на решавањето спорови.

За да се постигне ова, истражувањето за трудот ќе користи методологија заснована на анкета, собирајќи одговори од 100 учесници во Република Северна Македонија. Оваа анкета ќе ја процени нивната свест за алтернативното решавање спорови, претходните искуства со него, согледаните придобивки и недостатоци и целокупната доверба во системот. Наодите ќе придонесат за тековната дискусија за правната реформа и потенцијалот за проширување на практиките за алтернативно решавање спорови во македонскиот правосуден систем. Со адресирање на овие прашања, истражувањето има за цел да обезбеди емпириски увиди за тоа дали механизмите за алтернативно решавање спорови се сметаат за легитимни и ефикасни алтернативи на традиционалните судски спорови и кои препораки за политика може да бидат неопходни за да се подобри нивната пристапност и ефективност.

2.2 Цели и задачи на истражувањето

- Да се процени јавната свест и разбирање на механизмите за алтернативно решавање спорови во Република Северна Македонија.
- Да се анализира перцепцијата за алтернативното решавање спорови во споредба со традиционалните судски спорови во однос на трошоците, ефикасноста и правичноста.
- Да се проценат факторите кои влијаат на подготвеноста на поединците да се вклучат во алтернативното решавање спорови, како што се довербата во процесот и пристапноста.
- Да се испитаат демографските и социјалните фактори кои можат да влијаат на ставовите кон алтернативното решавање спорови, како што се возраста, нивото на образование и претходното искуство со правни спорови.
- Да се обезбедат препораки за политики за подобрување на ефективноста и пристапноста на механизмите за алтернативно решавање спорови во Северна Македонија.

2.3 Хипотези на истражувањето

Главна хипотеза:

Мнозинството во Република Северна Македонија го доживуваат Алтернативното решавање спорови како поефикасен и поекономичен метод за решавање на спорови во споредба со традиционалните судски спорови, но загриженоста поврзана со довербата и правната спроведливост влијае на неговото широко усвојување.

Помошни хипотези:

- *Повисоката свесност за механизмите за алтернативно решавање спорови е во корелација со поголема веројатност за нивно користење во иднина.*
- *Поединците со претходно искуство во правни спорови се повеќе склони да гледаат на Алтернативното решавање спорови како на претпочитан метод во однос на судските спорови.*

- *Ефикасноста на трошоците и времето се примарните фактори кои влијаат на подготвеноста на поединците да изберат Алтернативно решавање спорови наместо традиционалните судски спорови.*
- *Нивото на доверба во алтернативното решавање спорови е значително под влијание на вооченатa непристрасност и компетентност на медијаторите и арбитрите.*

2.4 Варијабли на истражувањето

2.5 Независни варијабли

- Ниво на свесност за механизмите за алтернативно решавање спорови
- Претходно искуство со правни спорови
- Перцепција на временската ефикасност во решавањето спорови
- Перцепција за трошковна ефикасност во споредба со судските спорови
- Ниво на доверба во непристрасноста на алтернативното решавање спорови
- Возраст, ниво на образование и занимање на испитаниците

2.6 Зависни варијабли

- Подготвеност да се користи алтернативно решавање спорови во иднина
- Предност за алтернативно решавање спорови пред судски спорови
- Задоволство од механизмите за алтернативно решавање спорови
- Доверба во правната извршност на одлуките за алтернативно решавање спорови

2.7 Методи, техники и инструменти на истражувањето

За потребите на ова истражување ќе се користат:

- Метод на анализа
- Метод на синтеза
- Статиситчки метод
- Дедуктивен метод

Ова истражување ќе усвои квантитативна методологија користејќи анкета за собирање податоци од 100 испитаници во Република Северна Македонија. Анкетата

ќе се состои од прашања со повеќекратен избор, проценки на скала и демографски прашања за да се анализира свеста, перцепциите и довербата на испитаниците во механизмите за алтернативно решавање спорови. Собирањето податоци ќе се спроведе преку онлајн прашалник и лични анкети за да се обезбеди разновиден примерок. За тоа ќе бидат користени Microsoft Forms алатката за собирање на податоци од анкетата и за анализата и презетанцијата на истите ќе се користи Microsoft Excel софтверското решение.

3 РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

3.1 Резултати од спроведената анкета

Следниве податоци беа собрани како дел од истражувачка анкета дизајнирана да ја мери јавната свест, перцепциите и довербата во механизмите за алтернативно решавање спорови (АРС) во Република Северна Македонија. Анкетата беше спроведена целосно онлајн, користејќи ја платформата Google Forms, и првично беше наменета да собере одговори од најмалку 100 учесници. Таа беше дистрибуирано преку е-пошта и канали на социјалните медиуми до широк опсег на примачи, вклучително и професионалци во правниот сектор, државни службеници и поединци од поширокаta јавност. И покрај тоа што беше отворена во период од две недели и беше активно промовирана, анкетата доби вкупно 59 пополнети одговори. Иако малку под очекуваниот број, овој примерок сепак обезбеди значајни сознанија за тоа како АРС моментално се гледа кај поединци од различни возрасти, професии и нивоа на правно искуство. Анкетата беше анонимна и доброволна, а учесниците беа информирани дека нивните одговори ќе се користат исклучиво за академски истражувачки цели.

Прашалникот вклучуваше и демографски прашања и тематски прашања поврзани со запознавање со АРС, подготвеност да се користат такви механизми, согледани предности и недостатоци, како и ставови за непристрасност и правна валидност. Иако поширок примерок би ја зајакнал веродостојноста на податоците, резултатите сепак откриваат вредни обрасци и трендови - особено во однос на скептицизмот, недостатокот на информации и колебливоста да се вклучи во нетрадиционални правни процеси.

Табела бр. 1 ***Прашање 1. Пол***

Одговор	**Број на испитаници**	**Процент (%)**
Машки	5	8.47%
Женски	27	45.76%

Друго	18	30.51%
Не сакам да кажам	9	15.25%

Извор: Авторско истражување

Повеќето испитаници се жени, а дел се определиле како „друго“ или не дале изјава.

Табела бр. 2 ***Прашање 2. Возраст***

Одговор	**Број на испитаници**	**Процент (%)**
Под 25	3	5.08%
25–34	3	5.08%
35–44	2	3.39%
45–54	29	49.15%
55+	22	37.29%

Извор: Авторско истражување

Најзастапена е групата од 45 до 54 години, следена од испитаници над 55 години.

Табела бр. 3 ***Прашање 3. Занимање***

Одговор	**Број на испитаници (N)**	**Процент (%)**
Студент	9	15.25%
Правник / адвокат / судија	1	1.69%
Јавна администрација	30	50.85%
Приватен сектор	18	30.51%
Невработен / Друго	1	1.69%

Извор: Авторско истражување

Испитаниците најчесто работат во јавна администрација или приватен сектор.

Табела бр. 4 ***Прашање 4. Дали сте слушнале за алтернативно решавање на спорови (АРС)?***

Одговор	**Број на испитаници**	**Процент (%)**
Да	32	54.24%
Не	27	45.76%

Извор: Авторско истражување

Повеќето испитаници имаат слушнато за АРС.

Табела бр. 5 ***Прашање 5. Дали некогаш сте биле вклучени во правен спор?***

Одговор	**Број на испитаници (N)**	**Процент (%)**
Да	14	23.73%
Не	45	76.27%

Извор: Авторско истражување

Поголемиот дел немаат лично искуство со правни постапки.

Табела бр. 6 ***Прашање 6: Ако одговорот е „да“, дали го решивте преку:***

Одговор	**Број на испитаници**	**Процент (%)**
Суд	17	28.81%
Медијација	8	13.56%
Арбитража	22	37.29%
Друго	1	1.69%

Не се реши	11	18.64%

Извор: Авторско истражување

Најчесто се користела арбитража, додека дел случаи останале нерешени.

Табела бр. 7 ***Прашање 7. Колку сте запознаени со постапките за медијација и арбитража?***

Одговор	**Број на испитаници**	**Процент (%)**
Воопшто не	8	13.56%
Малку	5	8.47%
Умерено	36	61.02%
Добро	2	3.39%
Многу добро	8	13.56%

Извор: Авторско истражување

Повеќето испитаници имаат умерено ниво на информираност за медијација и арбитража.

Табела бр. 8 ***Прашање. 8. АРС е поевтино од судски постапки?***

Одговор	**Број на испитаници**	**Процент (%)**
Воопшто не се согласувам	18	30.51%
Не се согласувам	2	3.39%
Ниту/ниту	27	45.76%
Се согласувам	9	15.25%
Потполно се согласувам	3	5.08%

Извор: Авторско истражување

Најголем дел од испитаниците не зазеле јасен став, додека оние кои сметаат дека АРС е поевтино се во значително помал број. Забележливо е отсуството на силна позитивна перцепција за оваа карактеристика.

Табела бр. 9 ***Прашање. 9. АРС е побрз начин од судовите?***

Одговор	**Број на испитаници**	**Процент (%)**
Воопшто не се согласувам	19	32.20%
Не се согласувам	23	38.98%
Ниту/ниту	14	23.73%
Се согласувам	3	5.08%
Потполно се согласувам	0	0.00%

Извор: Авторско истражување

Повеќето испитаници се скептични во однос на брзината на АРС во споредба со традиционалните судски постапки. Многу мал број се изјасниле позитивно, а целосна поддршка не е изразена од ниту еден учесник.

Табела бр. 10 ***Прашање. 10. Медијаторите и арбитрите се непристрасни?***

Одговор	**Број на испитаници**	**Процент (%)**
Воопшто не се согласувам	29	49.15%
Не се согласувам	15	25.42%
Ниту/ниту	4	6.78%
Се согласувам	11	18.64%
Потполно се согласувам	0	0.00%

Извор: Авторско истражување

Испитаниците генерално не веруваат во непристрасноста на оние што водат АРС постапки. Ова укажува на сериозна бариера во довербата, бидејќи ниеден учесник не дал целосна поддршка на ваквата изјава.

Табела бр. 11 ***Прашање. 11. Би прифатиле да решите спор преку АРС?***

Одговор	**Број на испитаници**	**Процент (%)**
Воопшто не	29	49.15%
Веројатно не	4	6.78%
Не знам	11	18.64%
Веројатно да	7	11.86%
Сигурно да	8	13.56%

Извор: Авторско истражување

Речиси половина од испитаниците не би прифатиле користење на АРС во личен спор. Иако постои мала група што е отворена кон оваа можност, преовладува воздржаност и неодлучност.

Табела бр. 12 ***Прашање. 12. Довербата во АРС зависи од правната важност на решението?***

Одговор	**Број на испитаници**	**Процент (%)**
Воопшто не се согласувам	8	13.56%
Не се согласувам	1	1.69%
Ниту/ниту	25	42.37%
Се согласувам	10	16.95%
Потполно се согласувам	15	25.42%

Извор: Авторско истражување

Иако голем дел се изјасниле неутрално, вкупно 25 од испитаниците сметаат дека правната сила игра важна улога во довербата кон АРС решенијата.

Табела бр. 13 ***Прашање. 13. Најголеми предности на АРС?***

Одговор	**Број на испитаници**	**Процент (%)**
Ниска цена	26	44.07%
Брзина	8	13.56%
Флексибилност	22	37.29%
Доверливост	2	3.39%
Помал стрес	1	1.69%

Извор: Авторско истражување

Најчесто посочувани предности се ценовната поволност и можноста за пофлексибилна процедура. Другите елементи, како доверливост и стрес, се помалку препознаени.

Табела бр. 14 ***Прашање. 14. Најголеми недостатоци на АРС?***

Одговор	**Број на испитаници**	**Процент (%)**
Недоволна правна важност	4	6.78%
Недоверба	15	25.42%
Непознавање на процесот	25	42.37%
Слаба регулатива	15	25.42%

Извор: Авторско истражување

Најголема слабост, според испитаниците, е недоволната информираност за постапките. Недовербата и слабата законска поддршка се исто така значајни.

Табела бр. 15 ***Прашање. 15. Дали треба да се поттикне употребата на АРС?***

Одговор	Број на испитаници	Процент (%)
Не	31	52.54%
Можеби	9	15.25%
Да	5	8.47%
Апсолутно да	14	23.73%

Извор: Авторско истражување

Повеќе од половина од анкетираните не сметаат дека треба да се поттикнува користењето на АРС, иако има и делумна поддршка од околу една четвртина од испитаниците.

3.2 Анализа на добините резултати

Анализата започнува со демографскиот дел, кој го поставува контекстот за толкување на остатокот од одговорите. Во однос на полот, повеќето испитаници се идентификувале како жени (45,76%), по што следи значителен број кои се идентификуваат како „други“ (30,51%) и помал дел одбрале да не го откријат својот пол (15,25%). Само 8,47% од учесниците биле мажи. Оваа неурамнотежена дистрибуција може да укаже дека темата повеќе одекнувала кај женските учесници или дека истражувањето допре до мрежа ориентирана кон жените, особено преку онлајн каналите.

Кога станува збор за возраста, најголемиот дел од испитаниците биле на возраст меѓу 45 и 54 години (49,15%), а потоа следат оние на возраст од 55 и повеќе години (37,29%). Многу малку испитаници биле под 35 години. Оваа возрасна дистрибуција сугерира дека АРС може да биде од поголем интерес или загриженост за постара демографска група, најверојатно поради почестите лични или професионални искуства со правни спорови. Помага да се објасни силното присуство на работниците од јавниот сектор во професионалното распаѓање, каде што повеќе од половина од испитаниците (50,85%) изјавиле дека работат во јавната администрација. Професионалците од приватниот сектор сочинуваат 30,51%, додека студентите и другите го сочинуваат остатокот. Тематските прашања започнаа со свесност: 54,24%

од испитаниците посочија дека слушнале за АРС, додека 45,76% не. Оваа релативно избалансирана поделба открива дека знаењето за АРС е сè уште ограничено, дури и кај примерокот кој е во голема мера претставен од вработените во јавниот сектор. И покрај ова, само 23,73% изјавиле дека некогаш биле вклучени во правен спор. Мнозинството немаше директно искуство, што може да ги објасни умерените нивоа на интерес и релативно неутралните ставови изразени подоцна во истражувањето.

За оние кои биле вклучени во спор, најчестиот метод на решавање беше арбитражата (37,29%), по што следи формалниот судски систем (28,81%). Само мал дел користеле медијација (13,56%), додека 18,64% изјавиле дека нивните спорови никогаш не биле решени. Овие бројки може да ја одразуваат или достапноста или перцепцијата; арбитражата може да се смета за поофицијална или поизвршна од медијацијата, што ќе доведе до нејзина почеста употреба. Што се однесува до познавање на постапките за медијација и арбитража, повеќето испитаници го опишаа своето знаење како „умерено“ (61,02%), а помал број избраа „многу добро“ или „никакво“. Ова умерено разбирање може да објасни зошто многу одговори на прашања засновани на мислење се наклонети кон неутралност. На пример, на прашањето дали АРС е поевтин од судските процеси, 45,76% избрале „ниту се согласуваат ниту не се согласуваат“, додека само 15,25% се согласуваат. Целосни 30,51% целосно не се согласуваат, што укажува на значително сомневање за економската предност на АРС. Сличен модел се појави во однос на брзината на АРС. Повеќето испитаници не го сметаа АРС како побрз од традиционалните судови - само 5,08% се согласија, а ниту еден не се согласи силно. Доминантните мислења се наклонети кон несогласување, што може да сигнализира јаз помеѓу теоретските придобивки од АРС и набљудувањата или претпоставките од реалниот живот на луѓето. Довербата беше уште една област на загриженост. Скоро 75% од испитаниците изразиле одреден степен на недоверба во непристрасноста на посредниците и арбитрите. Овој резултат е особено важен затоа што сугерира дека дури и ако АРС беше подобро промовиран или подостапен, скептицизмот за правичност сепак би спречил пошироко усвојување. Ова чувство се повтори во одговорите на прашањето дали испитаниците лично ќе се согласат да го решат идниот спор преку АРС. Речиси половина рекле не, а само 13,56% рекле дека дефинитивно би. На прашањето дали довербата во АРС зависи од правната сила на нејзините одлуки, одговорите беа порамномерно распределени. Додека 42,37% останаа

неутрални, околу 25% силно се согласија. Ова укажува дека за значителен дел од испитаниците, подобрувањето на правното признавање и спроведливоста на резултатите од АРС би можело да биде клучно за градење доверба.

Испитаниците, беа замолени да идентификуваат што тие ги гледаат како главни предности на АРС. „Ниска цена“ (44,07%) и „флексибилност“ (37,29%) беа најчесто избраните придобивки. Другите очекувани предности, како што се „брзината“ и „доверливоста“, беа избирани многу поретко. Ова се усогласува со претходните прашања, зајакнувајќи ја идејата дека многумина не го перцепираат АРС како ефикасно или дискретно во пракса. Што се однесува до недостатоците, најчесто селектираниот недостаток беше „недостатокот на знаење за процесот“ (42,37%), проследено со „недостаток на регулатива“ и „недоверба“, и двете избрани од над четвртина од испитаниците. Ова укажува на јаз во информации што може да го ограничува потенцијалот на АРС. Ако луѓето не се сигурни како функционира АРС или како се спроведуваат резултатите, веројатно нема да го гледаат како легитимна алтернатива.

3.3 Дискусија

Трудот имаше за цел да истражи како алтернативното решавање спорови (АДР) се перципира од граѓаните во Република Северна Македонија, со особено внимание на тоа дали се гледа како поефикасна и поисплатлива алтернатива на традиционалните судски постапки. Втемелено во теоретска рамка која ги елаборира еволуцијата, структурата и ветувањето на АРС и во домашен и меѓународен контекст, истражувањето беше дизајнирано да тестира една централна хипотеза и четири придружни. Централната хипотеза предложи дека иако АРС генерално се смета за поефикасна и поекономична, неговото широко распространето усвојување е попречено од сомневањата во врска со довербата и законската спроведливост. Оваа идеја беше тестирана преку онлајн анкета дистрибуирана преку Google Forms до 101 поединец, од кои 59 одговориле во текот на двонеделниот период, формуларот остана отворен. И покрај помалата од очекуваната големина на примерокот, собраните податоци понудија значајни сознанија, особено кога се испитуваат заедно со теоретските тврдења презентирани претходно.

Резултатите одразуваат забележителна тензија помеѓу теоретските идеали и практичните перцепции. ДодекаАРС често се пофалува во академската литература дека е флексибилна, исплатлива и фокусирана на зачувување на односите наместо на продлабочување на конфликтот, истражувањето покажува дека овие вредности не се универзално признати од јавноста. Кога од испитаниците беше побарано да оценат дали АРС е поевтина алтернатива за судските постапки, речиси половина останаа неутрални, а само мал дел се согласија или силно се согласија. Всушност, значителни 33,9% изразија одредено ниво на несогласување со идејата дека АРС е подостапна. Слично на тоа, во однос на временската ефикасност, само 5,08% се согласија дека АРС е побрз од традиционалните судски спорови, додека над 70% не се согласуваат или останаа несигурни. Овие одговори го предизвикуваат долгогодишниот наратив во литературата што го прикажува АРС како решение за заштеда на време, сугерирајќи наместо тоа дека неговите предности се повеќе претпоставени отколку што всушност се забележани во северномакедонскиот контекст. Можно е овие согледувања да потекнуваат од недостатокот на институционален развој и видливост на механизмите за АРС на локално ниво, што ги прави теоретските придобивки помалку достапни или убедливи за граѓаните.

Скептицизмот околуАРС станува уште поизразен кога ќе се земе предвид довербата и правичноста. Критична компонента на ефективноста на АРС е согледаната неутралност и компетентност на вклучените олеснувачи од трета страна - обично медијатори и арбитри. Во анкетата, испитаниците беа прашани дали веруваат дека овие актери се непристрасни. Мнозинството одговорило негативно, при што речиси 75 отсто изразиле недоверба. Овој наод се усогласува со вториот дел од главната хипотеза, потврдувајќи дека загриженоста за правичноста и непристрасноста претставуваат главна бариера за поширокото прифаќање на методот. Според теоретичари како Буш и Фолгер, а од неодамна и Икбал, АРС не може да функционира доколку корисниците не му веруваат на процесот и на неговите олеснувачи.

Свеста игра клучна улога. Една од помошните хипотези претпоставува дека поединците кои се повеќе запознаени со механизмите за АРС ќе имаат поголема веројатност да размислат за нивно користење во иднина. Ова беше делумно поддржано од податоците. Додека повеќе од половина од испитаниците (54,24%) слушнале за АРС, значителен дел (45,76%) не слушнале. Покрај тоа, повеќето

учесници го оценија своето знаење како „умерено“, што укажува на општ недостаток на длабочина. Интересно е тоа што оние кои покажаа поголема запознаеност изразија поголема отвореност за користење на АРС, иако корелацијата не беше претерано силна. Ова сугерира дека свесноста, иако е важна, не е доволна сама по себе за да поттикне посвојување. Тоа мора да биде поврзано со доверба, пристапност и јасни институционални патишта. Ова е особено точно во земји како Северна Македонија, каде што АРС сè уште не е вклучена во јавниот дискурс или широко се практикува.

Друга помошна хипотеза постави дека поединците со претходно искуство во правни спорови би биле повеќе склони да претпочитаат АРС наместо судски спорови. Податоците само слабо ја поддржуваат оваа идеја. Нешто помалку од една четвртина од испитаниците (23,73%) претходно биле вклучени во правен спор. Меѓу нив, некои користеа механизми за АРС, како што се арбитража или медијација, но нивните мислења беа поделени. Не сите кои се вклучија во АРС гледаа позитивно на тоа, а некои дури го претпочитаа традиционалниот судски систем и покрај неговите недостатоци. Ова упатува на поизразена реалност - онаа во која самото искуство не ја одредува предноста. Доколку поединците се вклучиле во процесите наАРС кои биле неефикасни, пристрасни или немале спроведливост, нивните ставови може да станат повеќе негативни отколку поподдржувачки. Како што забележаа некои истражувачи, ветувањето на АРС се исполнува само кога процесот е добро регулиран, професионално олеснет и се смета за легитимен. Најискрените потврди се појавија во поддршка на хипотезата дека времето и ефикасноста на трошоците се клучните мотиватори зад изборот на АРС. Кога беа прашани да ги изберат најголемите предности на АРС, испитаниците во големо мнозинство посочија на „ниска цена“ (44,07%) и „флексибилност“ (37,29%). Додека помалку испитаници ја истакнаа брзината (13,56%), пораката беше конзистентна: ефикасноста, без разлика дали е финансиска или процедурална, е длабоко важна. Овие приоритети се совпаѓаат со она што е нагласено во литературата. Студиите низ Европа и пошироко постојано покажуваат дека индивидуите и бизнисите се свртуваат кон АРС кога веруваат дека нуди побрзи, поевтини и помалку противнички патишта до правдата. Меѓутоа, истражувањето, покажува дека овие мотивации често се ублажуваат со сомнежи за спроведливоста на исходот и компетентноста на лекарот, што на крајот го ограничува влијанието на овие инаку атрактивни придобивки.

Последната помошна хипотеза се осврна на односот помеѓу довербата и воочената неутралност на медијаторите и арбитрите. Оваа хипотеза беше јасно поддржана од податоците. Голем број од испитаниците изразија загриженост за непристрасноста на професионалците за АРС. Кога се комбинираат со претходните наоди за слаба запознаеност и умерено знаење, ова дава слика за неразвиено опкружување АРС каде довербата е сè уште кревка, а професионалниот кредибилитет допрва треба да биде цврсто воспоставен. Ова се усогласува со ставовите на теоретичарите како Де Пало и Тревор, кои сметаат дека довербата во АРС е невозможна без транспарентни процедури, стандардизација и соодветна обука на трети лица олеснувачи.

Во контекст на современите правни системи, улогата на алтернативното решавање на спорови продолжува да се развива. Законодавните реформи, зголемената јавна свест и иницијативите за правна едукација се критични фактори кои овозможуваат поефикасен пристап до правда. Реалната примена на медијацијата и арбитражата покажува дека соодветната институционална поддршка може значително да ја подобри правичноста и инклузивноста на правосудниот систем.

ЗАКЛУЧОК

Традиционалниот став дека правдата може да се постигне само преку формални судници полека се заменува со поинклузивна, флексибилна и човечкоцентрирана визија - визија каде медијацијата, арбитражата и другите неформални методи не се исклучок, туку вистинска, функционална алтернатива.

На многу начини, оваа промена ги одразува пошироките светски трендови, каде што правните системи низ Европа и пошироко се обидуваат да го намалат притисокот врз преоптоварените судови, да ги намалат доцнењата во процедурата и да ја направат правдата поприфатлива и разбирлива за обичните граѓани. Северна Македонија не е исклучок. Државата направи видливи напори за усогласување со овие случувања преку воведување законски рамки, донесување на Законот за медијација, формирање Комора на медијатори и вклучување наАРС како дел од нејзината Стратегија за реформи во правосудството. Меѓутоа, законите сами по себе не можат да создадат функционална култура на решавање спорови. Она што е потребно - и сè уште недостасува до одреден степен - е подлабока општествена промена.

И покрај постојните законски скелиња, АРС останува недоволно искористена во пракса. Една од причините е недостатокот на свест. Студиите цитирани во вашите документи покажуваат дека многу граѓани, јавни функционери, па дури и правни професионалци сè уште не разбираат целосно што е всушност медијацијата или како таа се разликува од судските спорови. Некои тоа го гледаат како формалност или пречка пред да започне „вистинската“ правна битка. Други стравуваат дека нема авторитет или спроведливост. Ова недоразбирање е критично. Сè додека АРС се смета за „помалку од“ формална правда, таа никогаш нема да го достигне својот целосен потенцијал. Сепак, вредноста на АРС лежи токму во нејзините разлики. Тоа е побрзо. Често е поевтино. И што е најважно, ги става луѓето во центарот на процесот. За разлика од судските постапки, кои се обврзани со ригидни правила и спротивставени структури, медијацијата овозможува флексибилност, емпатија и меѓусебно разбирање. Ги охрабрува страните да не се борат меѓу себе, туку да слушаат, да прават компромиси и да најдат заеднички јазик. Во правосуден систем кој често се чувствува ладен, далечен и бирократски, АРС носи топлина и практичност.

Концептот за пристап до правдата се редефинира на глобално ниво - не само како способност за поднесување тужба или ангажирање адвокат, туку како способност за решавање на правните проблеми на фер, ефикасен и хуман начин. Во таа светлина, АРС игра клучна улога. Тоа создава нови точки за влез во правосудниот систем за луѓе кои инаку би биле исклучени - без разлика дали поради трошоците, сложеноста, стравот или недостатокот на доверба во судовите. За маргинализираните групи, за руралните заедници, за оние со ограничена правна писменост,АРС можеби не е само алтернатива - тоа може да биде единствениот реален пат до правдата.

Сепак, ова не значи дека АРС е чудесно решение. Како што правилно укажува вашето истражување, постојат сериозни грижи. Во случаите кои вклучуваат нерамнотежа на моќта - како семејно насилство или работни спорови - посредувањето всушност може да ја зајакне нееднаквоста ако не се постапува со екстремна грижа. Доверливоста, иако генерално е придобивка, понекогаш може да спречи надзор и да овозможи манипулација. И без јасни правила за спроведување, договорите со посредство може да се распаднат ако едната страна се повлече. Ова не се недостатоци на АРС како концепт, туку потсетување дека мора да се практикува со професионализам, регулатива и заштитни мерки. Во Северна Македонија, постои и предизвик на институционална недоследност. Додека законот поддржува АРС, спроведувањето заостанува. Медијацијата често се предлага, но ретко се следи. Некои судии го препорачуваат, некои не. Некои институции се запознаени соАРС, други никогаш не се занимавале со тоа. Медијаторите често се обучени, но недоволно искористени. Финансирањето постои на хартија, но не секогаш се исплатува. Овој вид на полу-имплементација создава конфузија и ја поткопува довербата на јавноста. За да се оди напред, потребен е координиран национален напор. Не само закони, туку постапки. Кампањи за подигање на јавната свест. Програми за обука за судии и државни службеници. Медиумско образование. Центри за медијација базирани на заедницата.

Интеграција на АРС во училишните наставни програми и правното образование. Поттикнување на локалните власти да понудат субвенционирани АРС за мали побарувања. Ова се чекорите што можат да изградат вистинска АРС култура - таква што постои не само во законодавството, туку и во секојдневната практика на решавање конфликти.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. ABA (American Bar Association). (2021). What is Alternative Dispute Resolution (ADR)?. Chicago: American Bar Association.
2. Alexander, N. (2006). Global Trends in Mediation. Kluwer Law International.
3. Anderson, M. (2003). Access to Justice and Legal Process: Making Legal Institutions Responsive to Poor People in LDCs. IDS Working Paper.
4. Araujo, S. et al. (2019). Comparative Report on Labour Conflicts and Access to Justice. University of Coimbra, p. 42.
5. Avdonina, Y., & Vavilin, E. (2024). Family mediation: Theoretical and legal aspect. Revista Brasileira de Alternative Dispute Resolution. https://rbadr.emnuvens.com.br
6. Barrett, J.T. & Barrett, J. (2004). A History of Alternative Dispute Resolution: The Story of a Political, Cultural, and Social Movement. San Francisco: Jossey-Bass.
7. Beqiraj, J. & McNamara, L. (2014). International Access to Justice: Barriers and Solutions. Bingham Centre for the Rule of Law.
8. Bermann, G. A. (2017) Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards: The Interpretation and Application of the New York Convention by National Courts. Berlin: Springer.
9. Bikić, A. (2019). Arbitraža u Bosni i Hercegovini. Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, LXII, str. 323. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
10. Bléhaut, C. (1998). A Comparison of the Role of the Judge in Alternative Dispute Resolution in France and British Columbia. University of British Columbia.
11. Bollweg, H.G. (2013). Alternative Dispute Resolution in the Aviation Sector in Germany. ZLW Journal, p. 312.
12. Born, G. B. (2021) International Commercial Arbitration. 3rd ed. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International.
13. Brown, H. and Marriott, A. (2018) ADR: Principles and Practice. 4th ed. London: Sweet & Maxwell.
14. Bush, R. A. B., & Folger, J. P. (2005). The Promise of Mediation: The Transformative Approach to Conflict (2nd ed.). Jossey-Bass.
15. Cappelletti, M. & Garth, B. (1978). Access to Justice: A World Survey. Volume 1. Alphen aan den Rijn: Sijthoff & Noordhoff.

16. Cappelletti, M. and Garth, B. (1978) Access to Justice: A World Survey. Vol. 1. Alphen aan den Rijn: Sijthoff & Noordhoff.
17. Carpentieri, L. (2010). Restorative Justice in France: Obstacles for the Application of a Truly Restorative Approach to French Dispute Resolution. Restorative Justice Online. http://www.antoniocasella.eu/restorative/carpentieri_2009.pdf

18. Cooley, J. W. (1985). Arbitration vs. mediation-explaining the differences. Judicature, 69, 263.
19. Deffains, B. (2001). Comparative Efficiency of Alternative Dispute Resolution in Common and Civil Law Countries. Global Jurist Frontiers, Vol. 1.
20. Delgado, R., Dunn, C., Brown, P., Lee, H. & Hubbert, D. (2004). Fairness and Formality: Minimizing the Risk of Prejudice in ADR. Wisconsin Law Review, 2004(5), 1359–1404.
21. European Parliament. (2017). Evaluation of the Mediation Directive (2008/52/EC). Directorate-General for Internal Policies.
22. Folger, J. P., Poole, M. S. and Stutman, R. K. (2017) Working Through Conflict: Strategies for Relationships, Groups, and Organizations. 7th ed. New York: Routledge.
23. Galanter, M. (1974). Why the "Haves" Come Out Ahead: Speculations on the Limits of Legal Change. Law & Society Review, 9(1), 95–160.
24. Genn, H. (2012). Judging Civil Justice. Cambridge: Cambridge University Press.
25. Golub, S. (2003) Beyond Rule of Law Orthodoxy: The Legal Empowerment Alternative. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
26. Gradaščević-Sijerčić, J. (2019). Sistem rješavanja individualnih radnih sporova u Bosni i Hercegovini. Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, LXII, str. 347. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
27. Greene, S.S. (2015). Race, Class, and Access to Civil Justice. Iowa Law Review, 101, 1263–1313.
28. Grillo, T. (1991). The Mediation Alternative: Process Dangers for Women. Yale Law Journal, 100(6), 1545–1610. https://doi.org/10.2307/796781
29. Grzymkowska, M. (2009). Examples of Good Practices: Alternative Dispute Resolution.
30. Hadžić, M. (2019). Sistem alternativnog rješavanja kolektivnih radnih sporova u Bosni i Hercegovini. Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, LXII, str. 376. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
31. HiiL (Hague Institute for Innovation of Law). (2018). Justice Needs and Satisfaction in Bangladesh and Kenya: National Surveys. The Hague: HiiL. https://www.hiil.org
32. Hodges, C., Vogenauer, S. and Tulibacka, M. (2009) The Costs and Funding of Civil Litigation: A Comparative Perspective. Oxford: Oxford University Press.

33. Hughes, P. (2008). Law Commissions and Access to Justice: What Justice Should We Be Talking About? Osgoode Hall Law Journal, 46(4), pp.773–805.
34. Iqbal, A. S. M. T. (2024). Alternative dispute resolution in commercial transactions: A comparative study between the UK and Bangladesh jurisdiction. Revista Brasileira de Alternative Dispute Resolution. https://rbadr.emnuvens.com.br
35. Izmirlija, M. & Duman, D. (2019). Alternativno rješavanje porodičnih sporova – porodična medijacija i tumačenje člana 50. Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine. YBL Fakultet pravnih nauka, str. 627. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
36. Katsh, E. & Rabinovich-Einy, O. (2017). Digital Justice: Technology and the Internet of Disputes. Oxford: Oxford University Press.
37. Kim, J.H., & Lee, S.B. (2016). The Medical Disputes and its Alternative Dispute Resolutions in Germany. Korean Society of Law and Medicine, p. 88.
38. Kirby, J. (2015). Efficiency in international arbitration: Whose duty is it?. Journal of International Arbitration, 32(6).
39. Konova, F., & Abdullin, A. (2024). Mediation as an effective way to settle economic disputes: Current experience and prospects for development. Revista Brasileira de Alternative Dispute Resolution.
40. Lew, J. D. M., Mistelis, L. A. and Kröll, S. M. (2003) Comparative International Commercial Arbitration. The Hague: Kluwer Law International.
41. Lord, E. L. (1892). International arbitration. The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, 2(4), 39-55.
42. Macdonald, R.A. (1990). Access to Justice and Law Reform. Windsor Yearbook of Access to Justice, 10, pp.287–306.
43. Mackie, K., Miles, D. and Marsh, W. (2013) Commercial Dispute Resolution: An ADR Practice Guide. 2nd ed. London: Bloomsbury Professional.
44. Mauro Cappelletti & Garth, B. (1978). Access to Justice: A World Survey (Vol. 1). Sijthoff & Noordhoff.
45. Menkel-Meadow, C. (2009). Dispute Processing and Conflict Resolution: Theory, Practice, and Policy. Farnham: Ashgate Publishing.
46. Menkel-Meadow, C. (2011). Peacemaking: Lessons from the Past, Visions for the Future. Penn State Law Review, 108(1), 1–25.
47. Menkel-Meadow, C. (2016). Theories of Dispute Resolution. In: T. D. Barton (Ed.), International Encyclopedia of ADR. Oxford: Oxford University Press.

48. Menkel-Meadow, C. (2016). Theories of Dispute Resolution. In: T. D. Barton (Ed.), International Encyclopedia of ADR. Oxford: Oxford University Press.
49. Merryman, J.H. & Pérez-Perdomo, R. (2007). The Civil Law Tradition (3rd ed.). Stanford: Stanford University Press.
50. Minow, M. (2022). Access to Justice. American Journal of Law and Equality, 2, pp.1–34.
51. Mistelis, L.A. (2009). Arbitration: Modern Perspectives and Practices. In: The Cambridge Companion to International Arbitration. Cambridge: Cambridge University Press.
52. Mnookin, R.H. (1998). Alternative Dispute Resolution. Harvard Law School Public Law Working Paper No. 8.
53. Moza, A., & Paul, V. K. (2017). Review of the effectiveness of arbitration. Journal of Legal Affairs and Dispute Resolution in Engineering and Construction, 9(1), 03716002.
54. Nader, L. (2001). Harmony models and the construction of law. Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law, 33(46), 1–21.
55. OECD. (2016). Equal Access to Justice for Inclusive Growth. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/597f5b7f-en
56. OECD. (2020). Equal Access to Justice for Inclusive Growth: Putting People at the Centre. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/597f5b7f-en
57. Park, W. W. (2012) 'Arbitrators and Accuracy', in Rogers, C. and Alford, R. (eds.) The Future of Investment Arbitration. Oxford: Oxford University Press, pp. 153–178.
58. Paulsson, J. (2011). Arbitration in three dimensions. International & Comparative Law Quarterly, 60(2), 291-323.
59. Paulsson, J. (2013) The Idea of Arbitration. Oxford: Oxford University Press.
60. Rainey, H., Alexander, N. & Genn, H. (2012). Alternative Dispute Resolution in England and Wales. In: The EU Handbook on ADR. Oxford: Oxford University Press
61. Rating Agency & EPI (2021). Истражување за перцепцијата на медијацијата во јавниот и приватниот сектор. Скопје: Агенција „Рејтинг" и Институт за европска политика.
62. Redfern, A. and Hunter, M. (2009) Law and Practice of International Commercial Arbitration. 5th ed. London: Sweet & Maxwell.

63. Rhode, D.L. (2003). Access to Justice: Connecting Principles to Practice. Georgetown Journal of Legal Ethics, 17(2), pp.369–385.
64. Riepin, P. (2020). Principle of transparency in arbitration (Doctoral dissertation, Vilniaus universitetas.).
65. Roberts, S. (2008). Institutionalizing mediation: Can courts do ADR? Journal of Law and Society, 35(2), 315–340
66. Rogers, C. A. (2005). Transparency in international commercial arbitration. U. Kan. L. Rev., 54, 1301.
67. Rubino-Sammartano, M. (2014). International arbitration law and practice. Juris Publishing, Inc..
68. Sandefur, R. L. (2014) 'Access to Civil Justice and Race, Class, and Gender Inequality', Annual Review of Sociology, 40, pp. 105–130.
69. Sandefur, R.L. (2008). Access to Civil Justice and Race, Class and Gender Inequality. Loyola of Los Angeles Law Review, 42, 869–901.
70. Santos, B. de S. (2002). Toward a New Legal Common Sense: Law, Globalization, and Emancipation. London: Butterworths LexisNexis
71. Schwartz, E. A. (2001) 'The Role of the Arbitrator', in Lew, J. D. M. (ed.) Contemporary Problems in International Arbitration. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, pp. 131–152.
72. Sen, A. (2009). The Idea of Justice. Cambridge, MA: Harvard University Press.
73. Shamir, H. (2016). Restorative Justice in Ancient Legal Cultures. Comparative Legal History, 4(2), 213–231.
74. Sijerčić-Čolić, H. (2015). Bosna i Hercegovina u: Dünkell, F. et al. (ur.), Restorativna pravda u Evropi – Zakonodavni okvir i praksa, Svezak 1, str. 98. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg.
75. Slate, W. K. (2010). Cost and time effectiveness of arbitration. Contemp. Asia Arb. J., 3, 182.
76. Sourdin, T. (2012). Alternative Dispute Resolution (4th ed.). Thomson Reuters.
77. Stein, P. (1999). Roman Law in European History. Cambridge: Cambridge University Press.
78. Stipanowich, T. J. (2014). ADR and the Vanishing Trial: The Growth and Impact of Alternative Dispute Resolution. Journal of Empirical Legal Studies, 1(3), 843–912.
79. Suri, N. (2025). Alternative Dispute Resolution Forums in Consumer Disputes in Austria and Germany. Athens Journal of Law, p. 111.

80. Taylor Poppe, E.S. (2020). Institutional Design for Access to Justice. UC Irvine Law Review, 11(3), pp.805–842.
81. Teubner, G. (1983) 'Substantive and Reflexive Elements in Modern Law', Law & Society Review, 17(2), pp. 239–285.
82. Twining, W. (1985). Theories of Evidence: Bentham and Wigmore. Stanford: Stanford University Press.
83. UNCITRAL. (2013) UNCITRAL Arbitration Rules. Vienna: United Nations Commission on International Trade Law.
84. UNCTAD. (2020) World Investment Report 2020: International Production Beyond the Pandemic. Geneva: United Nations Conference on Trade and Development.
85. Van den Berg, A. J. (1981) The New York Arbitration Convention of 1958. Deventer: Kluwer Law and Taxation Publishers.
86. Ware, S.J. (2004). Consumer Arbitration as Exceptional Consumer Law. Loyola Consumer Law Review, 29, 685–718.
87. Yong, P. (2017) 'Court-Annexed Mediation in Singapore: Strengthening Access to Justice', Asian Dispute Review, 19(2), pp. 58–65.
88. Zehr, H. (2002). The Little Book of Restorative Justice. Good Books.
89. Zhao, M. (2019). Transparency in international commercial arbitration: adopting a balanced approach. Va. J. Int'l L., 59, 175.
90. Zuckerman, A.A.S. (1999). Civil Justice in Crisis: Comparative Perspectives of Civil Procedure. Oxford: Oxford University Press.
91. Лазетиќ, М. et al. (2022). Анализа на состојбата со примената на медијацијата во Република Северна Македонија. Скопје: Институт за европска политика (EPI).
92. Штерјова, А. (2020). Современи поими за пристап до правда во трансформациски правни системи. Скопје: Правен факултет „Јустинијан Први".

ЛИСТА НА ПРИЛОЗИ

Листа бр 1. Анектен прашаник

Број	**Прашање**					
1	Пол	Машки	Женски			
2	Возраст	Под 25	25–34	35–44	45–54	55+
3	Занимање	Студент	Правник / адвокат / судија	Вработен во јавна администрација	Приватен сектор	Невработен / Друго

Број	**Прашање**					
4	Дали сте слушнале за алтернативно решавање на спорови (АРС)?	Да	Не			
5	Дали некогаш сте биле вклучени во правен спор?	Да	Не			

6	Ако одговорот е „да“, дали го решивте преку:	Суд	Медијација	Арбитража	Друго	Не се реши
7	Колку сте запознаени со постапките за медијација и арбитража?	Воопшто не	Малку	Умерено	Добро	Многу добро
8	АРС е поевтино од судски постапки?	Воопшто не се согласувам	Не се согласувам	Неутрален	Се согласувам	Потполно се согласувам
9	АРС е побрз начин од судовите?	Воопшто не се согласувам	Не се согласувам	Неутрален	Се согласувам	Потполно се согласувам
10	Медијаторите и арбитрите се непристрасни?	Воопшто не се согласувам	Не се согласувам	Неутрален	Се согласувам	Потполно се согласувам

11	Би прифатиле да решите спор преку АРС?	Воопшто не	Веројатно не	Не знам	Веројатно да	Сигурно да
12	Довербата во АРС зависи од правната важност на решението?	Воопшто не се согласувам	Не се согласувам	Неутрален	Се согласувам	Потполно се согласувам
13	Најголеми предности на АРС? *(повеќен избор)*	Ниска цена	Брзина	Флексибилност	Доверливост	Помал стрес
14	Најголеми недостатоци на АРС? *(повеќен избор)*	Недоволна правна важност	Недоверба	Непознавање на процесот	Слаба регулатива	
15	Дали треба да се поттикне употребата на АРС?	Не	Можеби	Да	Апсолутно да	

D